

Kelten

Mededelingen van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies

nummer 66 / mei 2015

Colofon

Kelten

Mededelingen van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies.

ISSN 0924 7262

Een uitgave van
Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies
Choristenpad 42
3766 BC Soest

Internet
www.vanhamel.nl

E-mailadressen bestuur
Voorzitter@vanhamel.nl
Secretariaat@vanhamel.nl
Penningmeester@vanhamel.nl

Beschermvrouwe
dr. Leni van Strien-Gerritsen

Redactie
Lian Blasse (hoofdredactie), Tino Oudesluijs, Bart Jaski, Janneke Verdijk, Esther Uiterlinden, Anouk Nuyten, Linus Band-Dijkstra en Dennis Groenewegen.

Redactieadres
Choristenpad 42
3766 BC Soest
E-mail: redactie@vanhamel.nl

Druk
Drukkerij Gerritsen, Arnhem

Kelten verschijnt viermaal per jaar: in februari, mei, augustus en november.

Kopijsluitingsdatum
2 maanden voor de verschijningsdatum

Cover
Foto van Oileán Cléire door Mariëtte van Beek. Beeld bewerkt door Dennis Groenewegen.

Kelten wordt uitgegeven onder verantwoordelijkheid van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies. Voor gesigneerde bijdragen zijn de desbetreffende auteurs verantwoordelijk.

Inhoudsopgave

Artikelen

Recensies en verslagen

Nieuws en activiteiten

Informatie voor begunstigers:

Als begunstiger van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies ontvangt u viermaal per jaar *Kelten*. Zo wordt u op de hoogte gehouden van alles wat er te doen is op het gebied van uw interesse. Daarnaast krijgen begunstigers kortingen bij lezingen en evenementen die de stichting organiseert. Als u de stichting een warm hart toedraagt, kunt u ook 'beschermer-begunstiger' of 'begunstiger voor het leven' worden. Net als bij bijzondere donaties wordt uw naam dan, indien u dat wenst, in *Kelten* vermeld (u kunt dit aan de penningmeester laten weten).

Begunstigers	€ 28	(€ 34 buiten de Benelux)
Musea en instellingen	€ 67,50	(€ 76 buiten de Benelux)
Beschermer-begunstiger	€ 90	
Begunstiger voor het leven	€ 450	

U kunt begunstiger worden door het gewenste bedrag over te maken op girorekening NL89 INGB 0003 1537 31 (BIC: INGBNL 2A voor betalingen uit het buitenland) ten name van de Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies te Utrecht, o.v.v. 'nieuwe begunstiger'. Gelieve aansluitend een e-mail met adresgegevens te sturen naar penningmeester@vanhamel.nl.

De bedragen gelden per kalenderjaar. Opzegging dient voor het ingaan van de nieuwe termijn, dat wil zeggen vóór 1 januari, te gebeuren.

Y pedwar gwlybwr

✍ **SANNE JONGELEEN, LOTTE KNOOK, LUCY KYSELICA** EN **JOHANNA ROVERS**

Dit artikel is een editie van een Middelwelshe geneeskundige tekst over de vier humoren (van het Latijnse *humor* 'vloeistof'), met onder andere een beschrijving van de manuscripten, datering en achtergrondinformatie over dergelijke teksten en de theorie van de vier humoren.

De manuscripten

Y pedwar gwlybwr wordt aangetroffen in twee verschillende manuscripten: Rawlinson B 467 en Caerdydd 3.242. Caerdydd (later ook C) heeft de volledige versie van de tekst, terwijl Rawlinson (later ook R) slechts het laatste stuk heeft. Deze editie is gebaseerd op de tekst die deze twee versies delen.

Rawlinson B 467 wordt momenteel bewaard in de Bodleian Library in Oxford en is genoemd naar de laatste eigenaar die het manuscript schonk aan de Bodleian Library. Het is een manuscript waar allerlei medische teksten in staan en één geografische tekst. De medische teksten die in dit manuscript staan zijn onder andere: *Y pedwar gwlybwr* 'De vier humoren', *Rhinweddau bwydydd* 'De (geneeskrachtige) krachten van voedsel', zes *Meddyginiaethau* 'Geneesmiddelen' en *Campau'r cennin* 'de geneeskrachtige werking van de prei'. Daarnaast bevat Rawlinson ook een van de brieven van Aristoteles aan Alexander in het Welsh. In sommige gevallen gaat het over simpele remedies of medicijnen die gebruikt moeten worden om ziektes te genezen. Andere, zoals de *Y pedwar gwlybwr,* gaan over de achterliggende gedachten van de geneeskunde of over de tijd en manier van toedienen. De geografische tekst *Delw'r Byd* gaat vooral over wind(richting) en de invloed van de maan op het water. Waarschijnlijk is deze tekst aan het manuscript toegevoegd omdat hij meer uitleg gaf over iets wat in de medicinale teksten genoemd werd.

De tekst van *Y pedwar gwlybwr* is de allereerste tekst van het manuscript, geschreven door een hand die Rawlinson B 467 A is genoemd. In zijn geheel is Rawlinson door vijf handen geschreven, die Rawlinson B 467 A t/m E zijn genoemd. Naast *Y pedwar gwlybwr* heeft hand A ook de *Rhinweddau bwydydd* en een ongeïdentificeerd stuk geschreven. Er is een vermoeden dat de stukken van de handen B, C, en D een lange tijd samen hebben gecirculeerd en later zijn samengebonden met hand A. Hand E is een latere toevoeging. Het manuscript is er niet erg goed aan toe. Er zijn vlekken op de pagina's die het lezen bemoeilijken en de inkt is vervaagd, waardoor er een aantal stukken in de transcriptie zijn die onzeker zijn.

Caerdydd 3.242 (ook wel bekend als Hafod 16) bevindt zich in de Central Library in Cardiff en bevat voornamelijk medicinale teksten. De laatste folia zijn aan een aantal religieuze teksten gewijd. Net zoals Rawlinson bevat ook dit manuscript een hoop *Meddyginiaethau* en waar Rawlinson slechts een van de brieven van Aristoteles heeft, heeft Caerdydd er drie. Naast Welshe teksten staan er ook drie stukken in het Latijn in het manuscript die verschillende spreuken en recepten beschrijven. *Y pedwar gwlybwr* staat ongeveer halverwege het manuscript en wordt omringd door min of meer dezelfde teksten die ook in Rawlinson gevonden worden. De hand die alle medische teksten heeft geschreven, wordt Caerdydd 3.242 hand A genoemd. De rest van het manuscript, het religieuze deel, is echter door Hywel Fychan geschreven, de hand die in meerdere manuscripten aangetroffen wordt, waaronder *Brut y Brenhinoedd, Llyfr Blegywryd* en andere delen van het Rode Boek van Hergest. Er wordt verondersteld dat een door Hywel Fychan geschreven katern uit Llanstephan 27 is verwijderd en vervolgens aan Caerdydd 3.242 is toegevoegd.

Caerdydd 3.242 hand A schrijft sommige lettervormen afwijkend van wat er normaal in manuscripten gevonden wordt. Zo gebruikt hij twee verschillende vormen voor <w>, waarbij deze zelfs in hetzelfde woord voorkomen, bijvoorbeeld *gwressa6c*. Daarnaast heeft hij een vorm voor de <b> die erg lijkt op de vorm voor <w>. Zijn orthografie wijkt gelukkig niet af van wat men verwacht.

De manuscriptrelatie

Aangezien er verder geen andere manuscripten bestaan die deze tekst bevatten, is het lastig om een stemma te maken. Er zijn echter wel enkele zaken die duidelijkheid geven over de relatie tussen beide manuscripten en enkele mogelijkheden uitsluiten.

Ten eerste moet er opgemerkt worden dat de manuscripten zeer op elkaar lijken. Beide teksten vertellen hetzelfde verhaal in vrijwel dezelfde zinnen. Er bestaat weinig variatie in zinsvolgorde, spelling en woordkeuze en hoewel er soms gekozen wordt voor een andere zinsbouw, voorzetsel of woord, lijken de manuscripten in alle opzichten veel op elkaar. Als er gekozen wordt voor een andere prepositie, wordt de verandering op meerdere plaatsten in de tekst aangebracht. Zo heeft R de prepositie *o* 'van', bijv. *medeginaether ef o beth* 'hij wordt genezen van dingen', waar C consequent *drwy* 'door' heeft, bijv. *medeginyaether ef drwy betheu* 'hij wordt genezen door dingen'. Elders kiest R voor *yr vn ysyd* 'de een is', C voor *yr hwnn yssyd* 'deze/dit is'.

De vraag of een van beide teksten een kopie van de ander is, kan met zekerheid negatief beantwoord woorden. De tekst in Rawlinson is fragmentarisch. Er ontbreekt een flink aantal regels van het begin. Aangezien C dit begin wel heeft, is het uitgesloten dat C een rechtstreekse kopie is van R. Dezelfde redenering kan andersom toegepast worden: C bevat een *augensprung* – een per ongeluk overgeslagen stuk tekst doordat men bij eenzelfde woord verderop verder leest –, waardoor een flink aantal woorden wordt overgeslagen. R heeft dit stuk echter wel, wat ervoor heeft gezorgd dat de *augensprung* aangevuld kon worden. Er is dus informatie aanwezig in beide teksten die niet voorkomt in de ander, wat leidt tot een sluitende conclusie dat de teksten niet een kopie van elkaar zijn.

Beide teksten moeten dus ergens een gedeelde voorouder hebben waarvan zij afgeleid zijn. Ze lijken te sterk op elkaar om zeer ver uit elkaar te liggen en daarnaast worden ze rond dezelfde periode gedateerd. Het is dus goed mogelijk dat ze allebei een kopie zijn van hetzelfde manuscript en slechts enkele innovaties hebben toegepast.

Datering

Over de datering van de manuscripten is weinig bekend. Daniel Huws dateert beide manuscriptversies tussen 1375-1425 maar geeft geen redenering of argumenten voor zijn datering (Huws 2000: 58-64). Samen met Shrewsbury xi en Jesus 111 zijn dit de eerste manuscripten die een inhoud hebben van medicinale teksten.

De periode waarin dit soort teksten populair waren levert niet zeer veel op met betrekking tot de datering. Vanaf 1375-1425 blijven er manuscripten volgen die medicinale teksten bevatten en voor die tijd is er geen enkel manuscript dat medische teksten bevat. Daarnaast gaat de theorie van de humoren zo ver terug als vier- tot vijfhonderd jaar voor Christus en wordt toegeschreven aan de Griekse filosoof Hippocrates (zie het kopje *Theorie van de vier humoren*). Vermoedelijk heeft deze theorie zijn weg gevonden naar de Britse eilanden tijdens de komst van het christendom (zie *Geschiedenis van medische kennis*).

Orthografie

De uitleg van de orthografie van beide versies van *Y pedwar gwlybwr* is gebaseerd op de ruwe, ongeëditeerde transcriptie die te vinden is op de Rhyddiaith Ganoloesol website.

Uit de orthografie is af te leiden dat Caerdydd 3242 een Noordelijk manuscript is. Dit kan men zien aan de spelling van <d> voor /ð/ en de spelling van <t> voor /ð/ aan het einde van een woord, en ook aan de aanwezigheid van stam-formatief yod, in bijvoorbeeld *medeginyaether*.

Ook bij Rawlinson B 467 is uit de orthografie af te leiden dat het Noordelijk is. Ook hier is de spelling van <d> voor /δ/ en de spelling van <t> voor /d/ aan het einde van een woord te zien. Tevens is er sprake van een stam-formatief yod: *vedegineaethir*, al komt dit maar sporadisch voor.

De orthografie in beide manuscripten wijkt niet af van wat men kan verwachten in een Middelwelshe tekst. (GMW §1- 17) Beide manuscripten zijn ook vrij consequent in hun spelling, waarbij Rawlinson B 467 iets meer variatie heeft dan Caerdydd 3242.

Tekstgenre

Y pedwar gwlybwr is onderdeel van het genre medische teksten, wat duidelijk naar voren komt in de inhoud van deze tekst en de inhoud van de beide manuscripten waarin hij gevonden is. De vroegste medische teksten in middeleeuwse Welshe manuscripten komen uit het einde van de veertiende eeuw. Hoewel de manuscripten gevonden zijn uit verschillende delen van Wales, bevatten ze allemaal gelijksoortig materiaal. Daarnaast zijn de medische teksten bijna allemaal gevonden in manuscripten die vrijwel volledig gewijd waren aan dit genre. Er kan door de hoeveelheid gelijksoortige teksten dus vanuit gegaan worden dat er een pan-Welshe traditie bestond rondom de medische teksten (Koch 2006: 285-6).

De inhoud van de gevonden teksten is heel verschillend. Zo zijn er teksten in het Welsh of Latijn met lijsten van plantnamen, die gebruikt konden worden als medicijn of in een bepaald dieet. Ook waren er stukken over theorieën van het functioneren van het lichaam, regels over hygiëne, chirurgie, aderlaten, uroscopie en vele recepten. Gelijksoortige teksten worden door heel Europa heen gevonden in het Latijn of in de volkstaal (Koch 2006: 285-6).

De recepten lopen erg uiteen in de kwaal en oplossing die zij beschreven. Het kan gaan om een kwaal als een simpele hoofdpijn, maar ook vervloekingen konden door medicijnen of spreuken opgelost worden. Hieronder volgt een voorbeeld uit Diverres S.135, vertaald door Owen (1975/76: 229).

"*Leeks and wine are good for pain in the kidneys*
Leeks are good to make a bone knit and to bring abscesses to a head
If leeks and salt be applied to a wound, it will mend straight away
If leeks be eaten raw they will cause drunkenness."

Een andere, Diverres S.138, ook vertaald door Owen, heeft een remedie voor gangreen, die in plaats van plantaardige middelen een dierlijk recept heeft.

"*Take a black toad which is only able to crawl, and beat it with a stick until it becomes furious and so that it swells until it dies, and take it and put it into an earthenware cooking pot and close the lid on it so that the smoke may not escape nor the air get into it, and burn it in the pot until it is ashes, and cast these ashes on it – Another is take a raven by the same process and throw the ashes on it.*" (Owen 1975/76: 231)

Maar ook stukken over anatomie worden beschreven. Zo zijn er de drie dikke en dunne zaken waar een lichaam niet zonder kan en een beschrijving over de plaatsten waarin ziektes zich ontwikkelen. Ook latere teksten (van rond de zestiende eeuw) richten zich nog op de recepten, vaak afkomstig uit de oudere collecties. Tegen deze tijd wordt de theorie van de vier humoren echter steeds minder genoemd. Waarschijnlijk werd deze tegen deze tijd als minder belangrijk beschouwd.

Een belangrijk onderdeel van de Welshe medicijnteksten zijn de verhalen over en rondom de *Meddygon Myddfai,* de 'medici van Myddfai'. Zij zijn een mythische familie die aangetroffen zouden zijn in Camarthenshire en daar hun medische kunsten uit zouden hebben geoefend. Van vader op zoon werd de geneeskunst overgedragen tot ver in de achttiende eeuw en in die eeuwen doken veel werken op over deze dokters, hun remedies en de mythe die hen omringt (Owen 1975/76: 213). Daarnaast wordt van sommige medicinale teksten verondersteld dat deze geschreven zijn door de *Meddygon Myddfai* (Koch 2006: 285-6).

Uit de laatste regels van *Y pedwar gwlybwr* kun je opmaken dat de auteur de lezer aanspreekt in zijn hoedanigheid als mogelijke patiënt. De auteur legt uit dat hij het werk geschreven heeft om mensen te kunnen vertellen welke planten juist wel

en niet gegeten moeten worden om ziektes te genezen. Het doel van de tekst is dus duidelijk om mensen te informeren wat ze moeten doen als ze ziek zijn. Natuurlijk hebben ook artsen hier gebruik van kunnen maken, maar het is niet met het doel geschreven om artsen te instrueren.

Geschiedenis van medische kennis

Medische kennis over heilzame planten, onderdelen van het lichaam en zijn ziektes is altijd al erg belangrijk geweest. Voordat het schrift bestond werd het mondeling overgedragen van meester op leerling, met het altijd aanwezige risico dat de meester voortijdig kon komen te overlijden. Later kon de kennis bewaard en overgedragen worden door middel van het schrift en was de kennis toegankelijk voor een grotere groep.

Er is tot op heden weinig bekend over de Welshe traditie rondom medicinale kennis en de daaruit voortvloeiende teksten. Hoe de kennis precies in de Welshe manuscripten terecht is gekomen, is dan ook niet met zekerheid te zeggen. Wel is het aannemelijk dat Wales kennis uit heeft gewisseld met nabijgelegen buren, in het bijzonder de Angelsaksen, waar veel meer over bekend is. Daarom is het zinnig om te kijken naar de Angelsaksische traditie van medicinale teksten.

Tijdens de invasies van de Britse eilanden werd steeds nieuwe medische kennis geïntroduceerd. Veel basale kennis werd meegebracht door Germaanse of Noorse stammen naar Angelsaksisch Engeland (Grattan en Singer 1952: 52-63). Het christendom bracht enkele eeuwen later nieuwe inzichten uit de Klassieke wereld in de vorm van teksten als het populaire *De materia medica* van Dioscorides (Grattan en Singer 1952: 23-25), *Corpus Hippocraticum* van Hippocrates en *De compositione medicamentorum secundom locos* van Galen (Hunt 1990: 2-3). De laatste twee bevatten teksten die net zoals *Y pedwar gwlybwr* gaan over de humoren.

Tussen 800 en 1100 was de Gouden Eeuw van de Arabische farmacologie (Hunt 1990: 9). Het Oosten had al veel eerder over een diepgaande kennis van geneeskunde, maar in deze eeuwen kwam het tot bloei. De teksten die in deze tijd geschreven zijn, werden verspreid en de nieuwe informatie kwam op veel plaatsen terecht. Door deze verspreiding kan er een grens getrokken worden, die teksten met 'nieuwe' informatie onderscheidt van *Dark Age*-teksten. Deze *Dark Age*-teksten zijn teksten die nog niet beïnvloed zijn door de Arabische kennis en deze worden tot ongeveer de dertiende eeuw gevonden (Grattan en Singer 1952: 5-6).

Uiteindelijk zijn de Angelsaksische teksten een mengeling geworden van alle voorgenoemde invloeden: paganistisch, christelijk, Noors en Mediterraans (Grattan en Singer 1952: 7). Aannemelijk is dan ook dat de Welshe teksten ofwel aan dezelfde invloeden blootgestaan hebben, of via de Angelsaksen dergelijke informatie tot zich hebben weten te nemen. Rond het begin van de vijftiende eeuw verschijnen er in het Welsh compilaties van medische teksten die getuigen van Klassieke en Arabische invloeden (Falileyev 2005: 1). *Y pedwar gwlybwr* toont vooral de klassieke invloed in zijn beschrijving van de vier humoren.

Theorie van de vier humoren

De traditie van de vier humoren bepaalde in middeleeuws Europa grotendeels de kijk op het menselijk lichaam. Deze theorie gaat ervan uit dat het lichaam bestaat uit de vier voornaamste vloeistoffen, die bij een gezond mens perfect in balans zijn (Maclaren Thompson 1924: 1156): bloed, slijm, zwarte gal en gele gal.

De theorie van de humoren hangt samen met de theorie dat de aarde opgebouwd is uit de tegenstellingen nat en droog, en warm en koud. De vier elementen en de vier seizoenen zijn opgebouwd uit deze tegenstellingen. Zo zijn het element vuur en de zomer warm en droog, aarde en herfst zijn koud en droog, water en winter zijn nat en koud, en lucht en lente zijn nat en warm.

Dit werd doorgetrokken tot de opbouw van het menselijk lichaam. De vier vloeistoffen van het menselijk lichaam werden gezien als bestaand uit deze tegenstellingen: bloed is nat en warm, slijm is nat en koud, zwarte gal is droog en koud, en gele gal is droog en warm (Maclaren Thompson 1924: 1155-6). Men geloofde dat bloed ontstond in de lever, slijm in de longen, gele gal in de galblaas, en zwarte gal in de milt (Timken-Zinkann 1968: 290).

In de hoedanigheid als humor gaf men vaak andere namen: bloed, flegma (de vloeistof slijm, naar het Griekse *phlegma*), melancholie (de vloeistof zwarte gal, naar het Griekse *melas khole*), en cholera (de vloeistof gele gal, naar het Griekse *khole*).

De balans van de vier humoren bepaalde de aard en persoonlijkheid van het mens. Er werd aangenomen dat een van de humoren altijd in ieders lichaam overheerst. Deze voornaamste humor heeft dan ook de meeste invloed op de persoonlijkheid en het uiterlijk van de persoon. Zodra er meer of minder van een vloeistof door het lichaam stroomt dan gebruikelijk, ontstaan er ziektes. Ziekte wordt volgens deze theorie genezen door het tekort of overschot aan een bepaalde vloeistof te verhelpen. Een dokter werd geacht de overheersende humor in een patiënt te herkennen en de behandeling hieraan aan te passen (Maclaren Thompson 1924: 1156). Daarom werden kwaliteiten toegeschreven aan heilzame planten die precies tegengesteld waren aan de humor die de ziekte veroorzaakte, of die precies gelijk waren aan de humor die in te geringe mate aanwezig was.

De verhouding van deze humoren verandert in het lichaam afhankelijk van de leeftijd, maar kan ook veranderen door het dieet en de levensstijl van de persoon. Verstoring van de balans kan dus eenvoudigweg opgelost worden door het consumeren van bepaald voedsel of het uitvoeren van bepaalde activiteiten, corresponderend met de uit balans geraakte humor. Het juist onthouden van een activiteit of bepaald voedsel kan tot hetzelfde resultaat leiden. Een tekort aan slijm kan bijvoorbeeld worden tegengegaan door het eten van nat en koud voedsel. Een overschot aan slijm juist door het eten van droog en warm voedsel. (Maclaren Thompson 1924: 1156)

De theorie van humoren zoals wij hem kennen wordt toegeschreven aan de Griekse filosoof Hippocrates (c. 460 – c. 370

vC.). Hij werd overgenomen door de Romeinen en Perzen, en verspreidde zich uiteindelijk in verschillende vormen over heel Europa. Dit beeld van het menselijk lichaam is overheersend gebleven tot het begin van de negentiende eeuw, wanneer de moderne medische wetenschap begint (Horden 1990: 26).

Grammaticale bijzonderheden

Er is in het bijzonder één constructie die herhaaldelijk voorkomt: (een vorm van *bot* 'zijn') + predicatief partikel *yn* + het gezegde, waarbij *yn* vaak leniëert (GMW §21d, §145). Hierbij wordt de vorm van *bot* soms weggelaten. *Y colera a wna dyn yn llidyawc ac yn ethrylithrus, ac yn llym, ac yn anwadal , ac yn lew, ac yn gul (*r. 26) 'De cholera maakt een persoon gepassioneerd en getalenteerd, en gretig, en wispelturig, en een vastberaden persoon en bekrompen'. In het Nederlands is *yn* niet uit te drukken en komt daarom niet terug in de vertaling.

In onze tekst wordt lenitie door het predicatief partikel vrijwel altijd toegepast. Op sommige plekken is het zichtbaar: *yn gul, yn vryt, yn drist*. Op andere plekken is het niet zichtbaar, maar wel hoorbaar: *yn da*. Er zijn echter ook een aantal vormen die niet geleniëerd zijn: *yn llawen, yn llidyawc, yn llym*. Dit komt omdat /l-/ en /r-/ aan het begin van een woord stemloos worden na /-n/ en /-r/ (GMW §22n.), zowel in een samenstelling als wanneer de woorden gescheiden zijn. De regel dat /-n/ en /-r/ de volgende /l-/ stemloos maken, heft de regel van leniëring op, waardoor de /ɬ-/ gehandhaafd wordt.

Qua werkwoordsvormen valt het op dat er in deze tekst relatief veel gebruik gemaakt wordt van subjunctieven, zeker in de laatste regels. De subjunctief kan op een aantal verschillende manieren vertaald worden (GMW §123) maar in deze tekst is de keuze vrij duidelijk. In elk geval dat er een subjunctief gebruikt is, wordt er gesproken over wat er mogelijk kan gebeuren en wat het gevolg zou zijn: *Os o'r colera y byd... medeginyaether ynteu o betheu melys gwlyb oer* (r. 39) 'Als het (de ziekte) van de cholera zou zijn... (dan) zou hij worden genezen door zoete, natte, koude dingen'.

Daarnaast is er een voorbeeld waarin de vormen van *bot* een beetje door elkaar gaan lopen. In plaats van de specifieke vorm van de copula *yw* (GMW §148) in het midden van een zin te gebruiken, wordt er in regel 4 *yssyd* gebruikt: *Y sanguis yssyd wressawc a gwlyb a melys.* 'Het bloed is droog en nat en zoet'. *Yssyd* (GMW §66) is eigenlijk de relatieve vorm van het werkwoord, maar de zin in het voorbeeld is een hoofdzin die hier eindigt. Als er nog een vervolg was gekomen zou *yssyd* wel op zijn plaats zijn geweest: ' het bloed dat droog en nat en zoet is, ...' waarbij dit zinsdeel zou fungeren als het antecedent van de hoofdzin. In de rest van de tekst fungeert *yssyd* wel als de relatieve vorm: *Os o'r colera y byd, yr hwnn yssyd chwerw a thanllyt a sych, medeginyaether ynteu o betheu melys gwlyb oer.* 'Als het van de cholera zal zijn, die bitter en vurig en droog is, zou hij worden genezen door zoete, natte, koude dingen.'

Tot slot moet er aandacht geschonken worden aan alle verschillende vormen van *hwnn,* het mannelijke aanwijzend voornaamwoord (GMW §91-93), die gebruikt worden. Het wordt zelfstandig gebruikt: *a gytuno a'r gwlybwr yr hwnn* 'dat deze in harmonie zou zijn met de humor'. Het wordt bijvoeglijk gebruikt: *o'r amser hwnnw* 'van die tijd'. Het wordt als antecedent in de relatieve zin gebruikt: *yr hwnn yssyd chwerw a thanllyt a sych* 'deze die warm en bitter en droog is'. En in dezelfde voorbeelden wordt er ook nog verschil gemaakt tussen *hwnn* 'deze' en *hwnnw* 'die'. Tenslotte wordt ook *hynn* en *hynny* gebruikt, de meervoudsvorm, als bijvoeglijk naamwoord: *o'r gwlyboreu hynn* 'van deze humoren' en in adverbiale uitdrukkingen: *o hynny* 'daarom', *o hynny allan* 'van toen af aan', *wrth hynny* 'vanwege dat'.

Toelichting op het editeren

Voor de keuze van de tekst die als basis zou dienen voor de editie zijn meerdere afwegingen gemaakt. In de eerste plaats is er gekeken of een van beide manuscripten wellicht ouder was, met het idee om die dan als basis te gebruiken. Helaas zijn zowel R als C gedateerd tot dezelfde periode en konden we op basis daarvan geen keuze maken.

Daarom hebben we naar de tekst zelf gekeken, en vooral naar welke tekst het vaker bij het rechte eind heeft. C heeft bijvoorbeeld in r. 16-17 *y nawuet o'r dyd* 'het negende (uur) van de dag'. R heeft hier *nos* 'nacht' in plaats van *dyd*, maar uit de context blijkt duidelijk dat *dyd* juist is.

Verder hebben we gekeken naar de spelling. In deze editie is de keuze gemaakt voor de spelling die het dichtst aansloot bij de woorden die wij vonden in de woordenboeken. Een voorbeeld hiervan is bijvoorbeeld C *nawued*, R *nawed* 'negende' wat in GPC te vinden is onder *nawfed*. Er is een reden dat R <v> heeft weggelaten, maar is er gekozen voor de variant met <v>. Daarnaast hebben beide teksten woorden of passages die in de andere tekst ontbreekt. Bijvoorbeeld de *augensprung* die C heeft gemaakt, maar ook in R ontbreekt een aantal woorden of zinsdelen. Uiteindelijk vonden we dat R woorden miste die van belang waren voor de verduidelijking van de tekst en dat C, op de *augensprung* na, dit veel minder had. Daarom is er gekozen om C als uitgangspunt te nemen en de *augensprung* aan te vullen uit R. Behalve interpunctie zijn er vrijwel geen aanpassingen gemaakt en zijn er, als dat nodig was, in de noten een vertaling gesuggereerd die gebaseerd is op een variante lezing. Er is interpunctie toegevoegd waar het prettiger is voor de lezer. Zo zijn enkele hoofd- en bijzinnen van elkaar gescheiden door een komma en zijn samentrekkingen zoals *a(c)* 'en' met het lidwoord gescheiden door een apostrof: *a'r*.

De vertaling hebben we geprobeerd zo dicht mogelijk bij het Welsh te houden, dus deze is op sommige punten vrij letterlijk.

► Het hoofd van Christus omgeven door personificaties van de vier humoren. Bron: foto van een Engelse inkttekening in Londen, British Library, Hs. Egerton 2572, folio 51v, op de website van de British Library <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=12899>. Het relevante deel van het handschrift (ff. 44-53) wordt gedateerd tot de late vijftiende eeuw.

De tekst met variante lezingen

A'r malencoli yn y tu assw dan yr splenn. A'r fleuma, peth ohonaw yn y penn. A pheth u ny chwyssigen. A pheth arall yn y gallonn. Y sanguis yssyd wressawc a gwlyb a melys. A'r colera; gwressawc yw a sych a chwerw. Malencoli; du vyd ac oer a sych a sur . Y fleuma ; oer vy d a gwlyb a divlas. Sanguis a dyf y gwanhwyn o hanner chwefrawr hyt hanner mei. A'r colera o bythewnos gwedy awst yny del y malencoli. A'r malencoli o hynny hyt byth ewnos o'r gaeaf . A'r fleuma o'r amser hwnnw hyt hanner chwefrawr. Y sanguis a vyd pennaf o'r nawuet awr nos hyt y dryded awr o'r dyd. Y colera o'r dryded awr o'r dyd hyt y nawuet o'r nos.

Y malencoli o´r nawuet awr o´r dyd, hyt y dryded o'r nos, a'r fleuma o'r dryded awr o'r nos, hyt y nawuet o'r dyd. Y sanguis a dard y'r froeneu, y colera y'r clusteu, y malencoli y'r llygeit, a'r fleuma y'r geneu.

Y fleuma a vyd pennaf yn y meibyon hyt ympenn pemtheng mlyned. Odyna y colera yny vo deugein mlwyd. Odyna y malencoli hyt y drugein mlwyd . O hynny allan fleuma megys y meibyon.

Y sanguis a wna dyn yn da y ewyllys ac yn hanaws, ac yn araf, ac yn llawen, ac yn vchel y vryt ac yn gyflawn. Y colera a wna dyn yn llidyawc ac yn ethrylithrus, ac yn llym, ac yn anwadal , ac yn lew, ac yn gul. ac yn rwth ac yn y dodi yn ehegyr. Y malencoli a wna dyn yn vredychus ac yn llityawc ac yn gebyd ac yn ofnawc ac yn drist ac yn gynghoruynnus. Y fleuma a wna dyn yn llesc ac yn vedylgar yndaw e hun ac yn llwfyr ac yn llwyt y wallt. Wrth hynny, o ragora yr vn o’r gwlyboreu hynn ar y gilyd, ef a dyf heint yn y dyn ony medeginyeithir yn ehegyr. Ac o’r byd kymhen y medyc ef a dichawn y nerthau yn hawd, kanys , o tyf yr heint o’r sanguis, yr hwnn yssyd velys a gwlyb a gwressawc, medeginyaether drwy betheu chwerw, gooer a sych . Os o’r colera y byd yr hwnn yssyd chwerw a thanllyt a sych, medeginyaether ynteu o betheu melys gwlyb oer. Os o’r malencoli y byd y heint, yr hwnn yssyd oer a sych a hallt, medeginyaether [o betheu gwressawc gwlyb melys. O byd yr heint o’r fleuma, yr hwnn yssyd oer a gwlyb, medeginaether] ef drwy betheu gwressawc sych. Ac os gwallus vyd y medyc: hir y pery y cleuyt. Agatuyd ef a bery yny del yr amser a gytuno a’r gwlybwr yr hwnn, y cleuychawd ohonaw. O hynny ni a ysgriuennwn betheu am vwyt a diawt a berthyno ar wres ac oeruel, a sychdwr a gwlybwr, herwyd ual y gwedont oreu y gadw anyan dyn a’e gomplexiwn.

1 a’r, C: *y’r* R *malencoli,* C: *melyncoli,* R *y,* C: *yr,* R *splenn,* C: *ysplen,* R
2 u ny, C: *yn y*, R
3 gallonn, C: *galon*, R
4 colera: gwressawc, C: *colera: yssyd gwressawc*, R
5 vyd, C: *yw*, R
6 ac oer a sych, C: *a sych ac oer*, R *fleuma*, C: *ffleuma*, R *vy*, C: *yw*, R
7 divlas, C: *diflas*, R*Sanguis*, C: *A’r sanguis*, R *gwanhwyn*, C: *gwanwyn*, R *hanner*, C: *haner*, R
8 o bythewnos, C: *o hynny hyt bethewnos*
9 gwedy, C: *wedy*, R
10 hynny, C: *hyny*, R *byth ewnos*, C: *bythewnos*, R *gaeaf*, C: *gayaf,* R
12 nawuet, C: *nawet*, R *awr nos*, C: *awr o’r nos*, R
14 o’r nos, C: *awr o’r nos*, R
15 y, C: weggelaten, R *malencoli*, C: *melancoli*, R *nawuet*, C: *nawet*, R *awr*, C: weggelaten, R *17 nawuet*, C: *nawet*, R *dyd*, C: *nos*, R *18 y*, C: *a’r,* R *malencoli*, C: *melyncoli*, R
20 hyt, C: *yny vwynt*, R
21 Odyna y malencoli hyt y drugein mlwyd, C: weggelaten, R
24 ewyllys, C: *ewyllys ac yn vul*, R
26 y, C: weggelaten, R
27 anwadal, C: *wadal*, R
28 dodi, C: *dilifraw*,
29 malencoli, C: *melyncoli*, R
32 vedylgar, C:*medylyaw*, R
33 hynn, C: *hynny*, R *ar*, C: *rac*, R
34 dyn, C: *yn*, R *medeginyeithir*, C: *vedegineaethir*, R *yn*, C: *yny,* R
35 o’r, C: *o*, R *kymhen*, C: *kymen*, R
36 tyf, C: *thyf,* R
38 drwy, C: *o*, R *sych*, C: *sych goer*, R
39 y byd, C: *y byd yr heint*, R *yr hwnn*, C: *yr vn*, R
40 medeginyaether, C; *medeginaether,* R *ynteu*, C; *ef*, R
41 melys gwlyb oer, C; *melys go*[.] *oer gwlyb*, R *malencoli*, C; *melyncoli*, R *y heint*, C; *yr heint*, R *45 drwy*, C; *o*, R *gwallus*, C; *gwellygyus*, R
46 medyc, C; *medic*, R *y cleuyt*, C; *yr heint*, R *Agatuyd ef a bery*, C; *ac agatuyd y cleuyt a pery*, R
47 gytuno, C; *gytuhuno ac anyan*, R *a’r*, C; *y*, R *yr hwnn*, C; weggelaten, R
48 o hynny, C; *wrth hynny*, R*ysgriuennwn*, C;*esgrifenwn*, R
49 berthyno, C; *berthynont*, R
50 sychdwr, C; *sych dwr*, R *gwlybwr*, C; *gwlybyr*, R

Vertaling

De bloeitijd van het bloed is in de lente, van half februari tot half mei. De cholera heerst van twee weken na augustus totdat de melancholie komt. De melancholie heerst vanaf dat moment tot aan de eerste twee weken van de winter. Het flegma heerst van dan tot aan half februari.

Het bloed heeft de overhand van het negende uur van de nacht tot aan het derde uur van de dag. De cholera heeft de overhand van het derde uur van de dag tot aan het negende uur van de nacht.

De melancholie van het negende uur van de dag tot aan het derde van de nacht, het flegma van het derde uur van de nacht tot het negende van de dag. Het bloed ontspringt in de neusgaten, de cholera in de oren, de melancholie in de ogen en het flegma in de mond.

Het flegma is het voornaamste in de jongens tot aan het einde van vijftien jaar. Daarna de cholera tot hij veertig jaar oud zou zijn. Daarna de melancholie tot aan zeventig jaar oud. Van dan af aan flegma zoals [bij] de jongens.

Het bloed maakt een persoon goed van fortuin en zachtaardig, en kalm, en vrolijk, en voornaam van geest en compleet. De cholera maakt een persoon driftig en getalenteerd, en scherp, en wispelturig, en een indrukwekkend persoon en kleingeestig, en open en maakt zijn praten snel. De melancholie maakt een man verraderlijk en boos en hebzuchtig en bang en verdrietig en jaloers. Het flegma maakt een man zwak en bedachtzaam in hemzelf en laf en zijn haar grijs. Vanwege dit: als één van die humoren meer wordt dan zijn metgezel, groeit (de) ziekte in de man als deze niet snel wordt behandeld. En als de dokter wijs is, stellen zijn krachten hem makkelijk in staat, omdat, als de ziekte van het bloed groeit, die zoet en nat en warm is, kan behandeld worden door bittere, koude en droge dingen.

Als het van de cholera is dat het (de ziekte) zal zijn, die warm en bitter en droog is, wordt hij genezen door zoete, natte, koude dingen. Als het van de melancholie is dat de ziekte zal zijn, die koud, droog en zout is, wordt hij genezen door warme, natte zoete dingen. Als de ziekte van het flegma zou zijn, die koud en nat is, wordt hij genezen door warme, droge dingen. En als het gebrekkig is dat de dokter is zul jij de ziekte langdurig ondergaan. Mogelijk onderga jij hem totdat de tijd zou komen dat deze in harmonie zou zijn met de humor, door wie hij ziek was. Daarom schrijven wij dingen over voedsel en drank die zouden behoren bij warmte en kou, droogte en natheid, hoe zij de grenzen zouden aanpassen om de natuur van iemand te behouden met zijn aard. ☙

Bibliografie

- Bevan, G.A., and P.J. Donovan, *Geiriadur Pryfisgol Cymru*, (Cardiff 2003).
- Evans, D.S., *A Grammar of Middle Welsh* (Dublin 1964).
- Falileyev, A., and M. E. Owen, *The Leiden leechbook. A study of the earliest Neo-Brittonic medical compilation* (Innsbruck 2005).
- Grattan, J. H. G., en Charles Singer. *Anglo-Saxon Magic and Medicine: Illustrated Specially from the Semi-pagan Text "Lacnunga"* (Oxford 1952).
- Horden, P., *The Body in Balance: Humoral Medicines in Practice* (Oxford, NY 2013).
- Hunt, T., *Popular Medicine in Thirteenth-century England: Introduction and Texts*. (Cambridge 1990).
- Huws, D., *Medieval Welsh Manuscripts*, (Aberystwyth 2000).
- Koch, J. T., *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia* (California 2006).
- Luft, D., P.W. Thomas and D. M. Smith (eds.). *Rhyddiaith Gymraeg 1300-1425* (2013). http://www.rhyddiaithganoloesol.caerdydd.ac.uk.
- Maclaren Thompson, I., 'Anatomical Types and their Relationship to Disease' *Canadian Medical Association Journal* 14/12 (1924) 1155-1163.
- Owen, M. E.'Meddygon Myddfai: A Preliminary Survey of Some Medieval Medical Writing in Welsh' *Studia Celtica* X/XI (1975/1976).
- Timken-Zinkann, R.F., 'Black Bile. A Review of Recent Attempts to Trace the Origin of the Teachings on Melancholia to Medical Observations' *Medical History 12/3* (July 1968) 288-292.

Oileán Cléire: een mooie dag met huwelijksstenen

MARIËTTE VAN BEEK

De doorsnee toerist neemt het gemakshalve aan. Alle wonderlijke, door de mens gemaakte steenformaties die hij op zijn reis door Ierland tegenkomt, noemt hij Keltisch. Misschien begrijpelijk, want ook al zijn de stenen pre-Keltisch, ze zijn net als de Kelten zelf in mysteriën gehuld. En als de Kelten de stenen hergebruikten, behoorden ze toch ook tot hun cultuur. Als, als, als. Hoe Keltisch is Ierland eigenlijk? De huwelijksstenen op Cape Clear Island (Oileán Cléire), County Cork, vormden de aanleiding voor een confronterende zoektocht.

◄ Afbeelding 1: Oude foto uit het familiebezit van Diarmuid Ó Drisceoil, 1926.

"Alleen een reisjournalist met een beroepsdeformatie trotseert in privétijd stortbuien en stieren om bij een paar grijze stenen te komen." Althans, dat was de conclusie van mijn partner toen we op een dag in augustus bij mindere weersomstandigheden (en dat is zacht uitgedrukt) een langeafstandswandeling op Cape Clear maakten. De huwelijksstenen hadden in de beschrijving het predicaat 'zeldzaam' en 'uniek' toebedeeld gekregen en dus konden we niet terug naar Baltimore voor we die dingen hadden beroerd en vereeuwigd. Nadat de koeien wat waren opgeschoven (waarvoor dank!), lukte dat ook.

Diarmuid Ó Drisceoil grinnikt als ik hem het verhaal jaren later vertel als hij even Amsterdam aandoet: "De eilandbewoners moeten wel hebben gedacht: daar heb je weer een paar van die 'vreemdelingen' die op een *lá breá* (mooie dag) met de ferry naar het eiland komen. Natuurlijk kennen ze de stenen, ze horen bij het landschap, maar daar blijft het bij. Je gaat er zeker niet in de druipende regen heen." Diarmuid kent Cape Clear – Ierlands meest zuidelijke bewoonde eiland – door en door. Hij is er zelf niet geboren, maar zijn ouders wel. De Ó Drisceoils vormen zelfs al eeuwenlang de belangrijkste clan van het eiland. Diarmuid werd door zijn ouders nog tweetalig opgevoed; Cape Clear Island is tot op heden een officieel Gaeltacht-gebied, een regio waar Iers-Gaelisch zogezegd de hoofdtaal is. "Die benaming is vooral iets van de politiek, die gebieden waren vaak ook de arme gebieden. Door de taal er te stimuleren en meer aandacht aan te geven, hoopten de beleidsmakers dat de mensen ook bleven. De realiteit is dat van de 110 bewoners op Cape Clear slechts 10 tot 15 nog de taal spreken. Zij zijn niet eens de ouderen van het eiland, maar jongeren van buiten die om veelal idealistische redenen op het eiland zijn komen wonen. Ze hechten waarde aan de taal. In de zomer komen er ook veel kinderen zomercursussen Iers doen. Hoe dan ook: als sprekers van het *Gaelic* Kelten zijn dan zijn er in Ierland bar weinig échte van over."

Rozenblaadjes

Diarmuid is behalve archeoloog en historicus ook verhalenverteller. Zo weet hij meer dan wie ook wat er over de huwelijksstenen op het eiland bekend is. "Niet veel," is zijn ontnuchterende conclusie. De plaatselijke bewoners weten je te vertellen dat de 'heidenen' er trouwden door via het gat in een van de stenen elkaars handen aan te raken. Alleen daarom heten de stenen in het Gaelisch g*alláin na geallúna* (stenen van belofte). En dat is het dan. Daar stopt de folklore. Zelf doen ze er niets mee. Vroeger ook niet." Ter illustratie laat hij een bruinige foto uit 1926 zien. "Mijn tante staat met haar hand in het gat van de steen, een andere tante nam de foto. Gewoon voor de lol, meer niet. Hoe je precies je handen door het gat hoorde te halen, is onbekend. Echt makkelijk gaat dat niet, in het midden vernauwt het gat zich wat. De stenen bevinden overigens zich op het land van mijn familie, bij de ruïne van een oud huis. Er staat geen hek omheen." En dan, met een knipoog:

“Dat is typisch Nederlands. Het is mooi zoals het nu is, met het vee eromheen.”

Natuurlijk is Diarmuid bekend met vergelijkbare stenen elders in Ierland waar al sinds vroeger dagen huwelijksrituelen plaatsvinden. Tegenwoordig zelfs met koets en rozenblaadjes. “De afgelopen tien jaar zijn ook op Cape Clear vier koppels bij de huwelijksstenen getrouwd. Die kwamen allemaal van buiten. Je ziet de eilandbewoners dan heel meewarig naar die rare snuiters kijken, hahaha. Het is iets moderns. Het neemt wel toe, voor die tijd kwam er helemaal niemand.” Ook het Lughnasadh-festival dat elk jaar begin augustus op veel plekken in Ierland plaatsvindt, en waar mensen onder meer huwelijksceremoniën met *handfasting* opvoeren, bestaat niet op het eiland. “'Lugh' verwijst naar de Keltische zonnegod, maar waar dit oogstfestival echt vandaan komt: geen idee.”

Mannelijke tegenpool

De archeoloog in Diarmuid krijgt even de overhand. “West-Cork en County Kerry zijn relatief rijk aan monumentale steenformaties uit de late Bronstijd. Dat heeft alles te maken met de kopermijnen die hier in de Brons-tijd (ca. 1700-600 v.Chr.) werden geëxploiteerd. Vanaf Cape Clear Island kun je aan de overkant nog de mijn op Skull Hill zien. Hoe dan ook zijn er diverse steenconstructies: losse staande stenen, stenen in rechte rijen, in kringen, in dolmens en eenvoudiger rotsgraven. Op Cape Clear Island vind je behalve de huwelijksstenen nog twee 'gewone' staande stenen, een rotsgraf en een ganggraf uit de Steentijd. Dat laatste is echt bijzonder, omdat dergelijke lange grafgangen in heuvels vooral in het noordoosten van Ierland voorkomen en je hier dus echt helemaal aan de andere kant zit.”

“Naar de huwelijksstenen is nooit onderzoek gedaan en opgravingen rondom hebben ook niet plaatsgevonden. Er zijn wel minstens drie stenen. Het is geen rij, want de twee bekendste staan niet recht genoeg ten opzichte van elkaar. De derde ligt er schuin naast. Men vermoedt dat ze wellicht deel hebben uitgemaakt van een boog of cirkel. De twee staande stenen vormen in ieder geval geen toegangspoort richting zuidwesten. Daarvoor is de onderlinge afstand te klein. Zo'n prehistorische cirkel had een functie tijdens zonnewendes; vermaard is de exacte zoninval.”

“Er is wel gespeculeerd over de vormen van de stenen. Dat die ook expliciet naar vruchtbaarheid verwijzen. De steen met het gat moet dan voor de vrouw staan. De andere steen zou dan de mannelijke tegenpool zijn. Een uitstulping vind je er evenwel niet, wél het begin van een tweede gat dat nooit voltooid is. Het is nu een holletje ter grootte van een kopje. Kortom: niemand weet waar de stenen voor staan. En of hun plek boven zee nog een bijzondere betekenis heeft. Zelfs archeologen of folkloristen aan de universiteiten van Cork en Dublin hebben geen verklaring.”

Woest romantisch

Hoe dan ook zijn de huwelijksstenen en de andere steenconstructies dus pre-Keltisch, niet Keltisch. Maar, zo blijkt, als Iers erfgoed als Keltisch kan worden bestempeld, verkoopt het goed. Het heeft iets woest romantisch en dus commerciële waarde. Een blik in de souvenirshops bevestigt dat. Sommigen schrijven zelfs aan de populaire Claddagh-ring (met twee gevouwen handen, een hartje en een kroontje) een Keltische betekenis toe. De ring bestaat waarschijnlijk nog geen 500 jaar

▲ Afbeelding 2: Getrouwd!
Foto: Mariëtte van Beek, 2007.

maar de rechter- en linkerhand zouden respectievelijk staan voor de oppergod Dagda en de vruchtbaarheidsgodin Anu (later Danu). Of simpelweg verwijzen naar de zogenaamd Keltische *handfasting*. Daarbij beweren anderen dat de stenen met gaten een rol spelen in de Keltische mythologie. “Lariekoek. Zulke verhalen bestaan niet. Waar komen ze in hemelsnaam vandaan? Het kan best zijn dat de Kelten de huwelijksstenen ook gingen gebruiken, maar dat weten we niet. ”

Invention of tradition of niet, nergens in Ierland zijn de wonderlijke steenconstructies weggehaald. “Dat durfden al die volkeren door de eeuwen heen simpelweg niet. Men vermoedde dat ze van doen hadden met het spirituele, het hogere. Verhalen over schendingen van monumenten met dodelijke afloop voor de daders – of hun vrouwen – deden en doen nog steeds de ronde. Huizen en dingen uit het dagelijkse leven zijn wel weg, die zie je niet meer terug in het landschap.”

Pre-christelijke wapens

De term 'Keltisch' wordt dus te pas en te onpas gebruikt. Voor de economische crisis heette Ierland nog de *Celtic tiger*. Diarmuid zucht: “Zie je, wéér dat *Celtic*. Terwijl we van de Kelten zelf niet eens weten of ze hier wel *en masse* het land zijn binnengekomen. Daar zijn tegenwoordig best twijfels over. Bij de zogenaamde Keltische periode wordt veelal aan de IJzertijd gedacht. Of er echt een Keltische invasie is geweest, is daarbij nog steeds niet duidelijk. De Keltische invloed kan zich ook hebben beperkt tot contacten via de handel en er zo langzaam ingeslopen zijn. Volgens dat idee werden vanaf de Bronstijd de gewoonten en de cultuur van de Kelten langzaamaan overgenomen. De Kelten en het Keltische element waren er dan niet plots. Omdat er in Ierland niet veel Keltisch materiaal gevonden is, is een vergelijking met materiaal van het Europese vasteland ook moeilijk. De Keltische aanwezigheid is in Bretagne bijvoorbeeld veel duidelijker gedocumenteerd. De artefacten die we wel kennen, stammen voornamelijk uit de La Tène-periode. Kromlijnige vormen zijn typerend.”

Dat Diarmuid ook verteller is, komt opnieuw van pas: “Het materiaal levert dus vooralsnog geen bewijs van een plotse Keltische influx, maar opvallend is dat de Ierse mythische verhalen wel spreken van een invasie en van veldslagen. Die verhalen uit de orale traditie werden zo rond 800-900 n.Chr. opgeschre-

▲ Afbeelding 1: Oude foto uit het familiebezit van Diarmuid Ó Drisceoil, 1926.

ven. Ze beschrijven wapens en manieren van leven die teruggaan tot de pre-christelijke periode van 500 v.Chr.."

Bron van Fionn
Op Cape Clear Island vindt al jaren het inmiddels vermaarde *International Storytelling Festival* plaats. Spelen de huwelijksstenen ook geen rol in dat evenement? "Nee, mensen gaan er langs, op excursie, maar een speciale plek om te vertellen is het niet." Diarmuid kan het weten, want hij is zelf een populaire publiekstrekker. Ook al is er dus nauwelijks een verhaal of ritueel verbonden aan de huwelijksstenen, aan de rest van Cape Clear kleven wel anekdotes. Het is leuk herinneringen ophalen. Zo blijken we tijdens onze natte wandeling op Cape Clear Island ook de Tobar na gCeann, de Bron van de Hoofden, te zijn gepasseerd. "In de volksmond heet het de bron waar Fionn water haalde voor Diarmuid – uit de beroemde legende over het liefdespaar Diarmuid en Gráinne. Toegegeven: dat wordt van vele bronnen in Ierland gezegd."

Terug richting de haven wacht de grootste verrassing. Daar ligt de bron van Chiaráin, de lokale schutspatroon wiens feest nog elk jaar op 5 maart wordt gevierd. "Die waterplaats was vroeger ook al een sacrale bron en is dus later aan de christelijke heilige gekoppeld. Zo verliep de overgang naar het christendom wat soepeler. Oude elementen werden slim geïntegreerd. Dat zie je ook aan de *Gallán Chiaráin,* de steen van de heilige. Die staat er best gevaarlijk, midden op de weg. De steen is niet zo hoog en heeft kruizen op het vlakke deel en aan de bovenkant. Die kruizen zijn van 6de-8ste eeuwse christenen. Ze zijn evenwel over een oudere steen aangebracht. Het kruis op het vlakke deel is over de oorspronkelijke non-figuratieve decoratie heengegaan. Wat bollende vormen die in elkaar grijpen, oftewel de La Tène-stijl uit de IJzertijd." Huh, de La Tène-stijl? Dát is nog eens heuglijk nieuws. Eindelijk de Kelten – of beter: een Keltisch spoor – gevonden op Cape Clear. Wordt het toch nog een *lá breá,* een mooie dag. In Nederland. ☙

Mariëtte van Beek is reisjournalist en publiceerde onder meer een stedengids voor Dublin plus artikelen over tearooms en tropische vegetatie in Ierland. Zie http://reisomtereizen.nl/gratis-reisverhalen/ierland/

Bibliografie

- Heritage Centre (*www.capeclearmuseum.ie*). Het Cape Clear Museum heeft oude foto's van de huwelijksstenen in de collectie.
- International Storytelling Festival (*http://capeclearstorytelling.com*). Een jaarlijks terugkerend evenement waar ook Diarmuid Ó Drisceoil optreedt.
- Voices from the Dawn (*www.voicefromthedawn.com*). Fotograaf en amateur-folklorist Howard Goldbaum geeft voorbeelden van andere prehistorische stenen met gaten zoals de Doag Holestone (County Antrim). Daarbij wordt ook gespeculeerd over de functie van dergelijke stenen in rituelen rond de geboorte en de genezing van kinderen. Of in een vruchtbaarheidscultus waarbij een man zijn penis in het gat (op heuphoogte) legde.
- *https://kultovyentl.wordpress.com/2013/12/23/celticness-in-ancient-britain-and-ireland/.* Essay van religiewetenschapper Yentl Schattevoet over 'The changing scholarly views on how Celticness reached ancient Britain and Ireland'.

De ware aard van *féin*: een onderzoek naar 'zelf' in de Milaan glossen

SANNE JONGELEEN

Het Oudierse woord voor 'zelf' heeft in de vroege periode van de taal (700-900 n. Chr.) in ieder geval twee vormen voor iedere persoon, getal en geslacht (zie onderstaande tabel uit Thurneysen's *Grammar of Old Irish*). Wat opvalt, is dat er twee soorten vormen naast elkaar bestaan, waarbij één van de vormen een –d- bevat en de ander niet.

Sg.	1.	*féin*	*fadéin*
	2.	*féin*	*fadéin*
	3.m. n.	*féin, fessin*	*fadéne*
		fessine	*fadeisin*
	f.	*feisine, féisne féissin*	*fadisin*
Pl.	1.	*fesine*	*fanisin*
	2.	*féisne, fésin*	*fadéisne,*
		fadisin	
	3.	*féssine, féisne*	*fadeisne , fadésne*
		feissin	*fadesin*

▲ Tabel 1: Een overzicht van de vormen van *féin* uit GOI §485

Wie de *Dictionary of the Irish Language* (DIL) vervolgens naslaat op het verschil tussen de vormen, wordt vanaf *féin* doorverwezen naar *fadéin* waar, zonder enig onderscheid te maken, wordt vermeld dat ze beiden 'zelf' of 'eigen' betekenen afhankelijk van de context. Noch de DIL, noch Thurneysen, noch Strachan in zijn *Old Irish Paradigms* geeft enige verklaring voor het bestaan van een dubbel paradigma. En dat terwijl talen erom bekend staan 'economisch' om te gaan met hun woordenschat. Sprekers van een taal zullen altijd binnen korte tijd de voorkeur geven aan een van beide vormen, ofwel een nieuwe of genuanceerde betekenis verzinnen, om de taal zo doeltreffend mogelijk te houden. Er is simpelweg geen reden om twee vormen als exact synoniem te behouden. Dat de vormen blijven bestaan tot ver in de Oudierse periode, moet een teken zijn dat er oorspronkelijk een verschil in betekenis of gebruik bestond.

Helaas is niet lang na de vroege Oudierse periode te zien dat de vormen langzaam door elkaar heen gaan bewegen. Hoe dichter je bij de Middelierse periode komt, hoe frequenter bepaalde vormen voorkomen ten koste van andere, waarbij het duidelijk is dat er voorkeur wordt gegeven aan de vormen zonder –d- en de verschillende vormen in het paradigma steeds meer worden vervangen door de derde persoon enkelvoud. In het modern Iers is er dan ook niets meer over van de complexiteit van het vroegere woord en is alles dat rest de enkele vorm *féin*.

Het idee dat er achter het dubbele paradigma een nog onvermoed betekenisverschil zou zitten dat door de eeuwen heen compleet verdwenen is, heeft me ertoe aangezet om mijn Bachelor eindwerkstuk over dit onderwerp te schrijven en de oplossing van het vraagstuk op te sporen door middel van een corpusonderzoek.

Achtergrondliteratuur over de vormen van *féin* was redelijk schaars en gaf nauwelijks informatie over het bestaande probleem. Er waren enkele onderzoekers die een poging hadden gedaan om de verschillende vormen van *féin* te reconstrueren, maar de pogingen verliepen niet allemaal even succesvol. Pedersen nam de vormen in 1913 als eerste onder loep en kwam met een reconstructie waarin een deel van het werkwoord 'zijn' opgenomen was gevolgd door *–sin* (een Oudiers aanwijzend voornaamwoord). Vervolgens heeft Greene in 1969 een poging gedaan om die reconstructie te verwerpen door een reconstructie voor te stellen die oorspronkelijk 'met iemands eigen rechterhand' zou betekenen, wat gaandeweg versimpeld was tot slechts 'zelf'. Klingenschmidt geeft geen reactie op Greene's theorie en stelt in 1992 voor dat *féin* bestaat uit een persoonlijk voornaamwoord gevolgd door **sine*, wat hij weliswaar niet expliciet verbond aan *–sin* maar waarschijnlijk wel de gedachte was.

Geen van hen gaf echter enige verklaring voor het dubbele paradigma, al waren de verschillende vormen met en zonder –d- ieder van hen opgevallen. Tenslotte was het Schrijver in 1997 die met een degelijke reconstructie kwam en vervolgens een suggestie deed voor het probleem. Hij stelde een reconstructie voor bestaande uit: reflexief **su̯e* + (partikel **de* +) (persoonlijk voornaamwoord +) *-sin*. Hierbij waren zowel het partikel **de* als het persoonlijk voornaamwoord optioneel. Deze mogelijkheid was nodig om vanuit de reconstructie de bestaande vormen van het paradigma te genereren. Daarnaast kwam Schrijver, hoewel hij er geen systematisch onderzoek aan wijdde, op het volgende tentatieve semantisch onderscheid: vormen die **de* bevatten, worden contrastief gebruikt. "Contrastieve nadruk" is een taalkundige term die

als volgt door *the Oxford Dictionary of Linguistics* gedefinieerd wordt: "*A sentence stress whose function is to draw a contrast: e.g. that of our team LOST (as opposed to winning) or OUR team lost (as opposed to someone else's team).*" (Een benadrukking in de zin met als functie een contrast uit te drukken: bijv. ons team VERLOOR (tegenover won) of ONS team verloor (tegenover iemand anders' team). In het voorbeeld wordt door een piek in het verloop van de zinsintonatie uitgedrukt dat het om een contrast gaat. Het contrast is hierbij niet expliciet: er worden niet twee partijen aangewezen die in contrast met elkaar staan, maar door de nadruk wordt duidelijk gemaakt dat het contrast zeker bedoeld is. Hierdoor is de toehoorder in staat te bedenken wat het contrasterende element is, ook al wordt deze niet nadrukkelijk genoemd. Het zou expliciet gemaakt kunnen worden door het contrast te benoemen, bijvoorbeeld: *in the end it was OUR team that lost, not theirs* (het was uiteindelijk ONS team dat verloor, niet de hunne).

Maar om dan te kunnen onderzoeken of Schrijver's suggestie inderdaad in oorsprong het verschil tussen de vormen verklaart, moet er systematisch gekeken worden naar bronnen uit een periode waarbij er sterk het vermoeden is dat de oorspronkelijke betekenis nog intact was. In dit geval lijkt de kans op een uitkomst het grootst als er onderzoek naar de vormen van *féin* wordt gedaan in de oudste (niet fragmentarische) bronnen die we hebben, en dat brengt het onderzoek al snel in de richting van de Oudierse Würzburg en Milaan glossen. De Milaan glossen zijn daarnaast beschikbaar in een database (*Milan Glosses Database for Windows*; een project van Aaron Griffith) en zijn dan ook vanwege hun makkelijke toegankelijkheid als uitgangspunt gekozen voor dit onderzoek.

In de Milaan glossen (ca. 800-850 n. Chr.) staan 82 vormen van *féin,* verspreid over 78 glossen van wisselende lengte. De glossen zijn geschreven op een psalm in het Latijn waarvan de context terug te vinden is in de *Thesaurus Palaeohibernicus*. Vaak bestaan de glossen uit een hele zin of meerdere zinnen lang, maar in sommige gevallen is de glos slechts enkele woorden lang of bestaat alleen maar uit een vorm van *féin*. De glossen dienen om het Latijn uit te leggen of om een verduidelijking te geven op wat in het Latijn niet precies genoeg uitgedrukt is. Zo zijn er duidelijk een aantal gevallen waarin de glossator twijfelt aan de betekenis van het Latijn en een paar mogelijkheden geeft in het Iers van wat de zin zou kunnen betekenen.

De meest interessante vormen zijn de vormen van *féin* die partikel **de* bevatten (-d-), aangezien dat de glossen zijn die volgens de hypothese van Schrijver enkel gebruikt zouden worden in een contrastieve context. Het corpus telt 26 van zulke vormen en bijna iedere persoon, geslacht en getal van *fadéin* is hierin vertegenwoordigd. Wel is het duidelijk dat deze vormen een stuk minder vaak voorkomen dan de 'gewone' vormen zonder **de,* wat het vermoeden vergroot dat deze vorm een specialere betekenis heeft dan slechts 'zelf'.

Een Ierse glos die het contrastieve gebruik goed illustreert is de volgende:

Glosnummer: 053b11
Vorm: *fadesin,* 3e persoon meervoud
Oudiers: *.i. ní intiu fadesin dorecachtar 7 ni doib fesin do airibset* [leg. *do airilbset*] *nach ṅ dégním dorigensat acht is do daairilbset 7 indorecatar·*
Vertaling: nml. het was niet in zichzelf dat zij hoopten en het was niet aan zichzelf dat zij enige goede daad die zij hadden gedaan toeschreven, maar het is aan Hem dat zij het toeschreven en in wie zij hoopten.

Aangezien het contrast met een andere partij hier expliciet is gemaakt, is het direct duidelijk dat het gebruik van *fadéin* hier inderdaad in de contrastieve zin is gebruikt. Helaas zijn niet alle glossen zo behulpzaam. Er zijn zo een aantal glossen waarbij het contrast goed beargumenteerbaar is maar niet expliciet:

Glosnummer: 036d16
Vorm: *fadesin,* 3e persoon meervoud
Oudiers: *co atbeltais· Indoini adordais innaidlu· ł. ind idail fadesin·*
Vertaling: dat zij zouden sterven - de mensen die de idolen aanbidden - of de idolen zelf.

Het contrast ligt nu tussen twee partijen waarvan het onzeker is wie van beide zou sterven. De glossator lijkt zelf niet helemaal zeker te zijn en geeft aan dat het ofwel de idolen aanbiddende mensen betreft, of de idolen zelf. *Fadesin* is hier gebruikt om de idolen sterk af te zetten tegen de mensen die hen aanbidden. Er is een tweede partij aanwezig in de glos, wat het valide en beargumenteerbaar maakt om ook hier te stellen dat de vorm contrastief gebruikt is.

Maar dit wordt een stuk moeilijker als het Iers ontoereikend is om ook maar iets te zeggen over enig contrast of niet. Dit is bijvoorbeeld het geval in glos 051b16 waar enkel *.i. fadesin* staat. Om erachter te komen waarom de glos gebruikt is en waarom er specifiek die vorm van féin gebruikt is, moet er dan gekeken worden naar het Latijn. Die context geeft meer achtergrondinformatie waardoor het mogelijk wordt de glos te interpreteren. Het Latijn bestaat hier uit een stuk psalm wat vervolgens voorzien wordt van commentaar. Onderstaand de Latijnse context, gevolgd door een vertaling van het Latijn door Peter Schrijver:

NOLITE FIERI SICUT EQUUS ET MULUS: QUIBUS NON EST INTELLECTUS. qui in rectum non iudicio, sed correptione et castigation, ducuntur*

WEES NIET ALS EEN PAARD, ALS EEN MUILEZEL, DIE GEEN VERSTAND HEEFT. Die niet tot het juiste worden geleid door oordeel(kundigheid)*, maar door correctie en geseling.

De glos verwijst met 'henzelf' naar het paard en de muilezel die beiden niet over enige oordeelkundigheid beschikken. De oordeelkundigheid van deze dieren wordt uitgezet tegenover de oordeelkundigheid van degene die correctie en geseling uitoefent. In het licht van de context is er dus sprake van een contrast tussen "henzelf" (de dieren) en een "corrector".

Op gelijke wijze als de voorbeelden hierboven zijn alle glossen die een vorm van *fadéin* bevatten systematisch nagelopen

op zoek naar een mogelijke contrastieve betekenis. Als het Iers niet direct een uitkomst bood, heb ik de Latijnse context ernaast bekeken om te zien of daar meer in te vinden was. Uiteindelijk heeft het enerzijds inzicht gegeven in de redenen van de glossator om de glossen te schrijven en anderzijds licht kunnen werpen op de validiteit van Schrijver's hypothese.

Zo blijkt dat bijna alle 26 glossen met een vorm van *fadéin* geanalyseerd kunnen worden als contrastief in betekenis. Slechts in vier gevallen, is dat niet met zekerheid te zeggen. De kans bestaat dat de glossator wel degelijk een contrast bedoeld heeft, maar dat dat niet door middel van de directe context vast te stellen is. Een voorbeeld waarin een contrastieve betekenis met zekerheid onmogelijk was, zou een grote aanwijzing zijn geweest dat een deel van Schrijver's hypothese incorrect is. In deze vier gevallen is een contrastieve betekenis echter zeker denkbaar. Onderstaande glos is één van die vier glossen, wederom met een vertaling van het Latijn door Peter Schrijver:

> Glosnummer: 031b10
> Vorm: *fadesin,* 3e persoon meervoud
> Oudiers:*.i. labrad huallach 7 chaintoimtenach dib fadesin*
> Vertaling: nml. een trotse en goede mening hebbende toespraak voor henzelf
>
> Context: *necesse est enim ut de sé magna* loquantur quibus est familiare mendacium.*
> Vertaling: Het is immer noodzakelijk dat degenen die gewend zijn te liegen hoog* opgeven over zichzelf.

Noch het Iers noch het Latijn biedt een goede basis om aan te nemen dat het gebruik van *fadesin* contrastief moet zijn. Toch - gezien het bewijs in andere glossen - is het goed denkbaar dat de vorm ook hier een contrastieve betekenis heeft. De glos is bijvoorbeeld eenvoudigweg leesbaar als: "een trotse mening hebben voor henzelf, in plaats van voor een ander". Op geen enkele wijze sluit de glos een contrastieve betekenis uit.

Het gebrek aan bewijs dat tegen de contrastieve betekenis spreekt in combinatie met de hoeveelheid glossen die de hypothese onderbouwen, doet mij concluderen dat de hypothese van Schrijver op waarheid berust. In de Milaan glossen blijkt het na systematisch onderzoek inderdaad het geval te zijn dat het gebruik van vormen van *féin* met **de* een specifiek contrastieve nadruk aan de zin geeft. Aangezien er nog geen ander corpus bekeken is dan de Milaan glossen, is het nog niet zeker in hoeverre de conclusie voor alle andere Oudierse teksten geldt. Het is mogelijk dat het verschil tussen de vormen nog enige tijd na de Milaan glossen blijft bestaan, maar het is evengoed kanshebbend dat er geen tekst meer is overgeleverd sinds de Milaan glossen die een dergelijk onderscheid bewaart.

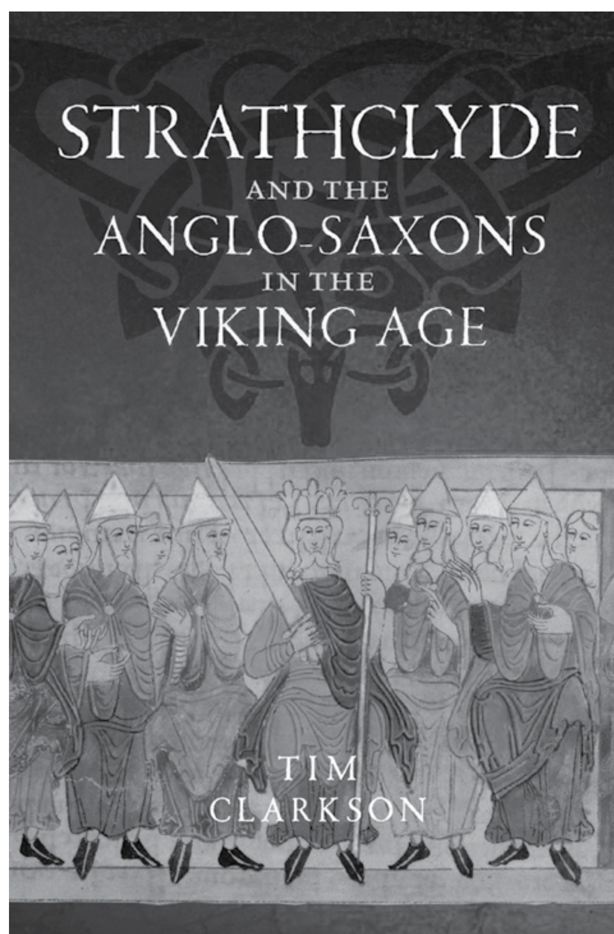
Met de vaststelling van deze conclusie, zijn er nieuwe vragen denkbaar die onderzocht kunnen worden, die samenhangen met het onderzoeken van andere corpussen. Een onderzoek naar hoe de vormen van *fadéin* in de gehele Oudierse periode vertaald en geïnterpreteerd moeten worden, hangt grotendeels af van hoe lang het onderscheid tussen beide vormen – de een specifiek contrastief gebruikt, de ander in alle omstandigheden - in de Oudierse periode stand heeft gehouden. Wat hoe dan ook zeker is, is dat er duidelijk in oorsprong een subtiel betekenisverschil te bespeuren was tussen de dubbele vormen en dat we dit in ons achterhoofd moeten houden tijdens het vertalen om de volledige nuance van het Oudiers te kunnen bevatten. ☙

Bibliografie

- Greene, D., 'Varia ii.4. *fa-deisin* 'himself", *Ériu* 21 (1969), 93-4.
- Griffith, A. , A Dictionary of the Old Irish Glosses: in the Milan Codex Ambrosianus C 301 inf. (2011) http://www.univie.ac.at/indogermanistik/milan_glosses.htm, bezocht 23-06-14.
- Matthews, P.H., *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics* (2 ed.) (Online 2007).
- Pedersen, H., *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen II* (Göttingen 1913).
- Quin, E.G. (red.), *Dictionary of the Irish language,* compact edition (Dublin 1983).
- Schrijver, P., *Studies in the History of Celtic Pronouns and Particles* (Maynooth 1997).
- Stokes, W. en J. Strachan, *Thesaurus Palaeohibernicus* (Cambridge 1901-3).
- Strachan, J., *Old-Irish paradigms: and selections from the Old-Irish glosses* (Dublin 1949).
- Thurneysen, R., *A grammar of Old Irish*, revised and enlarged ed., vert. D.A. Binchy en O. Bergin (Dublin 1946).

Cumbrische Britten, Angelsaksen en Vikingen in de vroege middeleeuwen

Uit de titel van Tim Clarksons inmiddels vijfde boek over het noorden van Groot Brittannië in de vroege middeleeuwen 'Strathclyde and the Anglo-Saxons in the Viking Age', is direct op te maken dat we hier te maken hebben met een boek dat de vele interculturele contacten tussen de genoemde volkeren zal bespreken (welke voor de kenner niet geheel onverwacht met name gewelddadig zijn). Een dergelijke onderneming kan echter de nodige problematiek verwachten aangezien er – zeker wat betreft de geschiedenis van Strathclyde – vrij weinig bekend is. Dit heeft aan de ene kant te maken met het welbekende feit dat we tegenwoordig uit de vroegmiddeleeuwse periode weinig geschreven bronnen over hebben – en we het vooral moeten doen met de werken van latere schrijvers – en in het geval van Strathclyde heeft het ook te maken met het feit dat de enkele geschreven bronnen die we hebben uit die tijd niet uit de regio zelf komen maar uit andere gebieden zoals Ierland, Wales en Engeland. Al met al een lastige onderneming en ik was dan ook erg benieuwd naar hoe Clarkson dit zou aanpakken.

Zoals gezegd is Tim Clarkson geen onbekende van de vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Groot-Brittannië. Hij specialiseert zich al sinds zijn promotieonderzoek in het noorden van het eiland (incl. Schotland), wat zo ongeveer alles ten noorden van de huidige Engelse graafschappen Cheshire en Lincolnshire inhoudt. Clarkson weet dan ook waar hij het over heeft en dit is terug te zien in hoe hij zijn boek structureert. Hij opent met een lange introductie waarin hij een korte voorgeschiedenis geeft alsmede een uitleg omtrent de gebruikte terminologie en primaire bronnen. Dit laatste is erg overzichtelijk weergegeven en in mijn ogen een waardevolle bijdrage voor iedereen die zich verder wil verdiepen in deze periode en een totaalbeeld van de bronnen wil krijgen. Ook geeft Clarkson op voorhand zes pagina's met relevante stambomen – welke ik er vaak op na heb moeten slaan – en een lijst van het twintigtal (zeer nodige) landkaarten welke hij door het boek heen gebruikt ter ondersteuning van zijn verhaal.

Clarkson eindigt zijn boek – misschien ietwat overbodig – met een kleine conlusie waarin hij uitlegt wat hij de afgelopen 200 pagina's heeft gedaan: een narratieve geschiedenis geven over de verstandhoudingen tussen de Cumbrische mensen uit Strathclyde en de Angelsaksen tussen de negende en elfde eeuw. Terugkijkend op zijn verhaal kan ik zeggen dat Clarkson hierin volledig is geslaagd. Hij geeft naast een chronologisch overzicht van hetgeen we tegenwoordig weten ook het nodige commentaar op bestaande theorieën – welke vooral gaan over welke koning wanneer leefde en waar precies deelnam aan welke veldslagen – en biedt waar mogelijk alle alternatieve theorieën, inclusief die van hemzelf. Dit is echter ook waar Clarkson zichzelf enigszins in de vingers snijdt. Vanwege de vele onzekerheden die zich aandienen met betrekking tot dit onderwerp kan ook Clarkson geen definitieve conclusies trekken en blijft hij, net als de vele onderzoekers wier stellingen hij bekritiseert, speculeren. Dit komt maar al te duidelijk aan het licht zodra Clarkson bijna twintig pagina's besteedt aan zijn interpretatie over de mogelijke ligging van Brunanburh van de gelijknamige veldslag in 937 en hij moet concluderen wat anderen eerder ook al hadden geconcludeerd: we weten het simpelweg niet. Clarksons aanpak is noemenswaardig en hij sluit wel degelijk een aantal mogelijke kandidaten (d.i. hedendaagse plaatsnamen) uit – hoewel zijn uiteenzetting over menig plaatsnaam hier en daar tekortschiet – maar de discussie is in mijn mening kenmerkend voor het boek: Clarkson brengt uiteindelijk weinig nieuws onder de zon ondanks zijn soms erg scherpe analsyes van bestaande theorieën. Eigenlijk biedt Clarkson de lezer uiteindelijk precies wat hij zelf aangeeft in zijn conclusie, namelijk een chronologisch

overzicht van de verstandhoudingen tussen de Angelsaksen en de Cumbrische mensen uit Strathclyde, maar vanwege zijn kritische aanpak en soms stimulerende argumentaties hoopte ik stiekem toch op wat meer hier en daar. Helaas blijft dit dus vaak uit.

Clarksons uiteenzetting is echter noemenswaardig aangezien hij een lastig onderwerp in mijn mening goed aanpakt en hij zet meer dan eens terecht de nodige vraagtekens bij hedendaagse opvattingen. Tevens is de grote hoeveelheid informatie in het boek goed te behappen omdat Clarkson deze in meerdere tussenkopjes in zijn hoofdstukken heeft verwerkt, en de vele landkaarten staan de lezer bij als hij of zij verdwaald raakt in de vele geografische termen.

Helaas probeert Clarkson alle informatie – met name erg veel (plaats)namen, veldslagen en data – in een kleine 200 pagina's te stoppen en ondanks de gestructureerde aanpak kan dit erg zwaar op de maag vallen. Als men niet om iedere paar pagina's terugbladert naar het genealogisch overzicht in de introductie (of één van de landkaarten in het boek) raakt men Clarkson al snel kwijt aangezien hij in een gemiddelde zin minstens één (plaats)naam aanhaalt van een paar pagina's terug of zelfs ter plekke introduceert. Dit is gezien de aard van het onderwerp onvermijdelijk maar het zou het boek denk ik geen kwaad hebben gedaan om iets meer ruimte te nemen voor alle informatie (en misschien wat herhaling hier en daar). Tevens blijft het in mijn mening jammer dat Clarkson (of de uitgever) keer op keer kiest voor eindnoten in plaats van voetnoten aangezien dit het – zeker met deze hoeveelheid informatie – lastig maakt om theorieën of beweringen na te gaan. Al met al veel heen en weer bladeren dus. Ondanks deze opzet biedt het boek erg veel waar voor zijn geld (slechts £15 voor de paperback of £7 voor het e-book) in de vorm van een goed overzicht met zeer veel informatie. ☙

✎ TINO OUDESLUIJS

■ Clarkson, Tim, *Strathclyde and Anglo-Saxons in the Viking Age* (Edinburgh 2014), Birlinn Limited, 224 pp., ISBN 978-1-90-656678-4, paperback, £14,99, E-book, £6,99.

Recensie

Asterix en de Picten

Eigenlijk zijn de stripverhalen van *Asterix en Obelix* geschiedenislessen met een dikke knipoog. De vaste lezers hebben al les gehad over de Grieken, de Britten, de Egyptenaren en vele andere volkeren. Ieder verhaal is een mix van feiten en fictie, aangevuld met een gezonde dosis humor.

In het eerste avontuur dat niet van de hand van de geestelijke vaders Albert Uderzo en, de helaas overleden, Rene Goscinny is, ontmoeten onze helden de Pict MacAdam. Zoals gewoonlijk reizen ze samen terug naar het land van hun gast en komen ze onderweg, net als op al hun zeereizen, de piraten tegen. Met hun nieuwe neven verslaan ze de gemene MacAber en zorgen ze er voor dat er weer wat Romeinen hoofdpijn zullen hebben. Ze verenigen met z'n tweeën alle clans en zorgen ervoor dat MacAdam en zijn gevangen genomen verloofde Camilla Koning en Koningin van heel Caledonië worden.

Elke bladzijde is doordrenkt met invloeden vanuit, volgens Obelix, "Pictië" en zowel historisch als hedendaags Schotland wordt in het verhaal uitgewerkt. Dit begint al wanneer Asterix en Obelix een in het ijs bevroren man vinden op het strand net buiten het dorp en deze aan Panoramix, de druïde, laten zien. De prachtige borstplaten en het "exotische" rokje brengen de Gallische dames het hoofd op hol en niet veel later lopen alle Galliërs

er verplicht zo bij. De oude Nestorix heeft zelfs een tatoeage! Aangekomen bij Loch and Loll worden ze geholpen door een grote otter, die later de verre voorouder van de welbekende Nessie blijkt te zijn. Hier vinden we dan ook de werkelijke uitleg van haar legende.

De clans en hun verschillen komen ter sprake. Dit wordt uitgelegd door de kleuren die op hun lichamen worden geschilderd. Dat sluit mooi aan bij de term "Picten". Deze naam is door de Romeinen aan dit volk gegeven, en het betekent letterlijk "de geverfden". In het stripverhaal is het zo dat de kleuren die op het lichaam geschilderd zijn, corresponderen met de tekeningen op de stenen zodat je weet in welk gebied je je bevindt. Zo wordt er een leuke draai gegeven aan de herkomst van de term 'pictogram'. Twee pictogrammen springen er voor de lezer uit: de rond-erom (om je achtervolgers af te leiden) en het hedendaagse teken voor "viewpunt" (een locatie met een mooi uitzicht op het gebied eronder). Het nationale drankje van gemout gerstewater (op dat moment nog zonder naam) met of zonder ijs, wordt gedronken en op tafel staat zalmpastei en gevulde Pictische Hooglanderdarmen, een voorloper van de hedendaagse haggis. Ook Obelix voelt zich op zijn gemak met een potje boomstamwerpen.

Naast de grappige Romeinse namen die altijd in de strips voorkomen, dit keer zijn dat Centurion Rienevaplus en volksteller Numerusclausus, komen ook bij de Picten weer zeer mooi gevonden namen voor zoals: MacLaxon, MacReel, MacArpool, MacChiato en MacBribe. De leukste link tussen beide werelden komt pas aan het eind van het boek als Obelix een ton met gemout gerstewater aan zijn Gallische dorpsgenoot Whiskix geeft. Daar is dan toch nog de naam van het drankje.

Al met al is *Asterix en de Picten* voor de liefhebber van de stripreeks een vermakelijk verhaal en voor de "Pictologen" een geschiedenisles met een dikke knipoog. ↺

✍ SIERD-JAN DE LEEUW

■ Les éditions Albert René, Oktober 2013, J.Y. Ferri en D. Conrad, vertaling Frits van der Heide, ISBN: 978-2-86497-269-3.

Recensie

De Ierse hand

Van alle alfabetische schriften ter wereld mag het insulaire schrift als een van de meest sierlijke gelden. De ronde en spitse vormen lenen zich voor prachtige kalligrafie. En al wordt het insulaire schrift meestal met de middeleeuwen geassocieerd, het wordt nog steeds beoefend. *The Irish hand* biedt een fraai overzicht van de hoogtepunten uit 1500 jaar Iers insulair schrift.

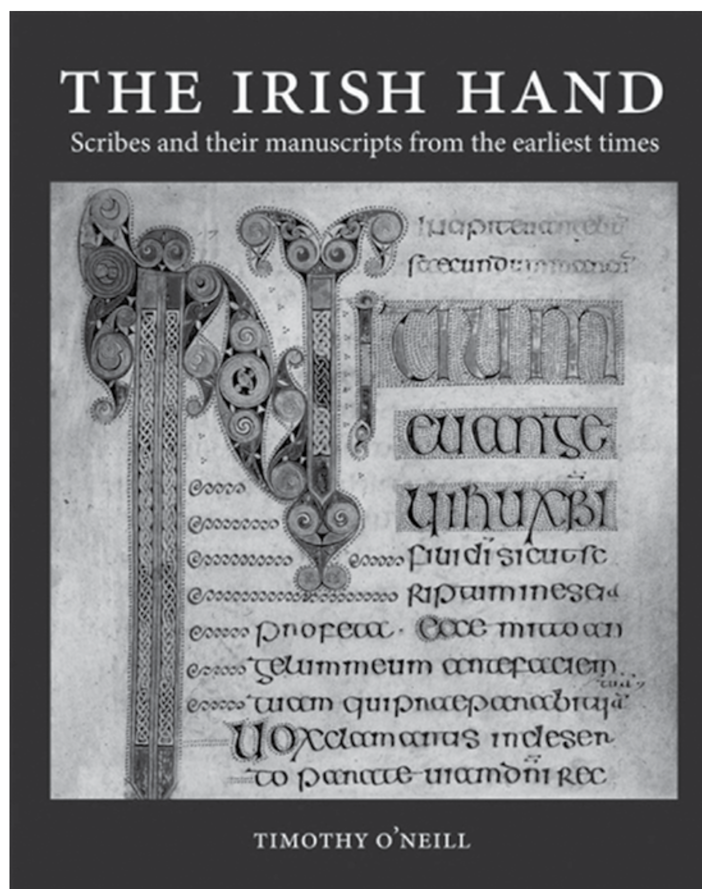
Voor de kenners is de titel *The Irish hand* van Timothy O'Neill waarschijnlijk geen onbekende. Het werd 30 jaar geleden al eens uitgegeven. Wie de eerste editie met de nieuwe vergelijkt ziet gelijk dat de uitgave een aanzienlijke make-over heeft ondergaan. De nieuwe editie is in kleur, ziet er met zijn ruimere marges meer luxueus uit, heeft moderne typografie en twintig extra pagina's. De opzet is verder wel hetzelfde gebleven: na een introductie wordt pakweg 1500 jaar traditie samengevat in 30 handschriften, die elk op twee pagina's worden uitgebeeld en besproken. In het tweede deel worden veelal dezelfde handschriften nogmaals afgebeeld, zij het alleen een klein sectie daarvan, met daarbij een transcriptie, een vertaling en een korte toelichting. Dat lijkt dubbelop, ook al worden er soms andere handschriften gebruikt dan in de eerste sectie. Maar het voegt een nieuwe dimensie toe aan het geheel, waarbij de functie van verschillende lettergroottes duidelijker wordt.

Een bijkomstig voordeel is dat de secties op ware grootte worden afgebeeld. Het wordt zo duidelijk dat veel handschriften zijn geschreven met wel hele kleine letters, wat overigens de regelmaat van het schrift niet nadelig hoeft te beïnvloeden. Anders dan op het continent, waar zeker in de latere middeleeuwen cursieve schriften onstaan die soms lastig te lezen zijn, blijft het insulaire schrift haar goede leesbaarheid behouden. Dit neemt niet weg dat er ook een snel geschreven insulair schrift bestond, zoals het handschrift van *Cuirt an mheán oíche* uit 1847 laat zien. Met zijn oblong formaat is dit sowieso een buitenbeentje in deze uitgave.

Niet alle handschriften worden in het eerste deel van de nieuwe editie op ware grootte afgebeeld, alleen de kleinere handschriften. Opvallend is hoe klein bijvoorbeeld het Stowe Missaal is (15 x 12 cm). Ook al kan je die afmetingen van dit handschrift uit de negende eeuw in verschillende publicaties lezen, een afbeelding op ware grootte doet je pas echt beseffen hoe klein dat is. Ook het Grote Boek van Genealogieën is eigenlijk een kleintje (18,5 x 13,5 cm). Een heel verschil met het Leven van Colum Cille van Manus O'Donnell uit het midden van de zestiende eeuw, dat bestaat uit 60 bladen van 43,5 x 29 cm.

The Irish hand behandelt zowel het schrift in geïllumineerde codices, zoals het Boek van Kells of het Boek van Durrow, als die in tekstuele compilaties, zoals het Boek van Leinster of het Boek van Lecan. Maar ook manuscripten zoals bijvoorbeeld de Priscianus van Sankt Gallen uit de negende eeuw of de zoge-

naamde Schaffhausen Adomnán komen aan bod. De laatste bevat het Latijnse Leven van Columba, en werd geschreven door Dorbbéne (stierf 713). Van dit handschrift is pas geleden een facsimile met commentaar verschenen, eveneens uitgegeven door Cork University Press. Van de andere voorbeelden zijn er al een aantal digitaal te bewonderen via de website Irish Script on Screen. Wat *The Irish hand* echter zo uniek maakt is het overzicht dat het geeft van alle topstukken en mijlpalen in de ontwikkeling van het Ierse insulaire schrift, en die van commentaar voorziet.

Verwacht bij dit commentaar overigens geen doorwrochte paleografische analyses; auteur Timothy O'Neill is een kalligraaf en hij benadert het onderwerp vanuit het oogpunt van iemand die het Ierse insulaire schrift nog steeds beoefent. Dit blijkt ook uit de introductie, waar het duidelijk niet gaat om allerlei paleografische classificaties, maar om een leesbaar verhaal over allerlei aspecten van insulair schrift – waarbij er allerlei leuke wetenswaardigheden staan. Zo schat hij dat het Boek van Durrow werd geschreven met een snelheid van 180 tot 200 woorden per uur. Als je uitgaat van een maximum van zes uur schrijfwerk per dag (wat mij nogal veel lijkt in een monastiek regime, er moet ook veel gebeden en gezongen worden) dan kom je voor de 485 pagina's met tekst uit op circa zestig werkdagen.

Het zijn dit soort praktische zaken, afgezien van de toelichtingen en de transcripties van de afgebeelde bladen van handschriften, die het boek aantrekkelijk maken voor onderzoekers, studenten en liefhebbers. Niet om het gelijk van voor naar achter door te lezen, maar om er zo nu en dan eens in te grasduinen en het mooie insulaire te bekijken. Je kan er zelfs mee pronken op je koffietafel, want het zal voor weinigen een straf zijn om er doorheen te bladeren. *The Irish hand* is wat mij betreft een boek om verliefd op te worden. ☙

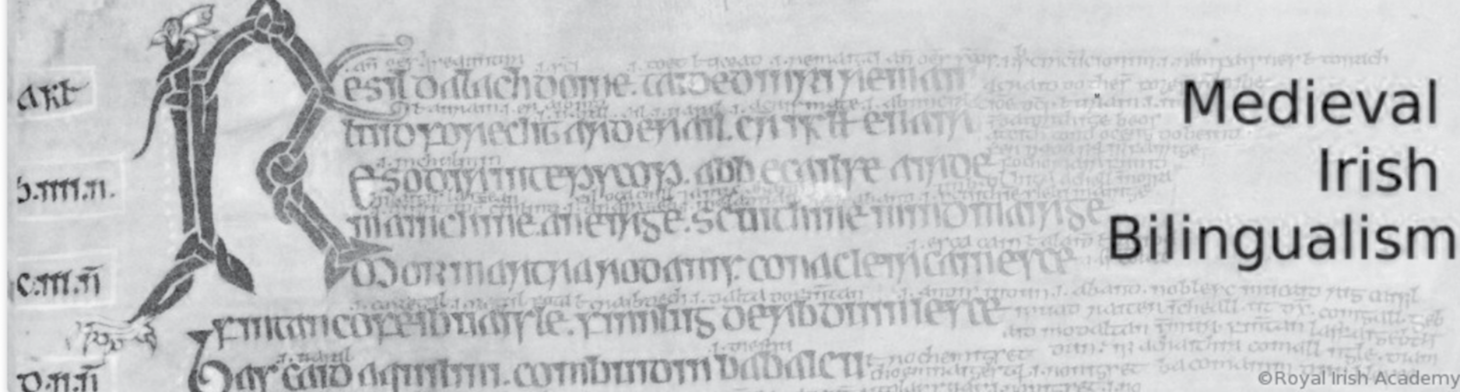
✍ **BART JASKI**

■ O'Neill, Timothy, *The Irish hand. Scribes and their manuscripts from the earliest times* (Cork 2014). Cork University Press. 148 pp., ISBN 978-1-78205-092-6, hardcover, € 39,00.

Ierse idiomen en Latijnse lingo – het vervolg

Verslag

In een ver en grijs verleden, namelijk de lente van 2011, sprak ik op het Keltisch Colloquium over een idee. Een idee dat zo lang in mijn hoofd had gezeten, dat het uiteindelijk de deur uit was gegaan in de vorm van een onderzoeksvoorstel voor de Vrije Competitie van het NWO (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek). De opleiding Keltisch diende dit voorstel in 2011 in onder de titel: 'Bilingualism in medieval Ireland: language choice as a part of intellectual culture', en tot onze grote vreugde kregen wij in december van dat jaar te horen dat het project in juni 2012 van start kon gaan. Het project word uitgevoerd door twee hoofdonderzoekers en twee promovendi. Prof. dr. Peter Schrijver en dr. Mícheál Ó Flaithearta van de opleiding Keltisch waren de aanvragers en werden daarmee ook gelijk de hoofdonderzoekers. De promotieplaatsen werden vervuld door mijn collega Tom de Schepper en door mijzelf. Inmiddels is het 2015 en zijn we dus alweer bijna drie jaar onderweg. Wat gebeurt er in zo'n onderzoeksproject tijdens al die vele dagen, weken, maanden onderzoek? Waar kijken wij binnen het project precies naar en wat hopen we uiteindelijk in 2016 te bereiken? In dit verslag zal ik proberen kort en bondig antwoord te geven op deze vragen.

▲ De website: *www.medievalirishbilingualism.eu*

Middeleeuws Ierse teksten zijn eigenlijk nooit volledig Iers. Het komt heel vaak voor dat je in die teksten ook Latijnse woorden of zinnetjes tegenkomt. Omdat Latijn in de middeleeuwen gebruikt werd als het Engels nu – als Lingua Franca in een taalkundig diverse wereld – zou het kunnen dat deze geschreven tweetaligheid voortkomt uit de gesproken realiteit van middeleeuws Ierland. Het doel van het project is om te onderzoeken hoe deze sporen van tweetaligheid er precies uitzien: waar wordt er precies van taal gewisseld en gebeurt dat op dezelfde manier als in moderne gesproken tweetaligheid? Omdat we onmogelijk onderzoek konden doen naar alle overgeleverde literatuur uit middeleeuws Ierland hebben we ons beperkt tot twee bronnen: de homilieën uit het manuscript *Leabhar Breac* (het gespikkelde boek) en het commentaar op de heiligenkalender van Oengus (de *Félire Óengusso*). Van deze twee corpora stond namelijk al vast dat zowel Iers als Latijn er een prominente rol in speelde. Aan beide bronnen kleefde echter, zoals altijd, ook een aantal nadelen. Van de homilieën noch van het commentaar op de heiligenkalender is ooit een volledige editie gemaakt. Dit betekende dat we ons eerst moesten oriënteren op het maken van een editie. Edities worden over het algemeen nog steeds geproduceerd in boekvorm maar met de opkomst van *open access* en digitale boeken, wilden we ook graag overwegen of een digitale editie een meerwaarde zou bieden; digitale edities zijn namelijk voor iedereen vrij toegankelijk en ook nog eens makkelijk doorzoekbaar. Wij besloten om een digitale editie te maken met behulp van eLaborate, software die ontwikkeld is door het Huygens Instituut in Den Haag en die de constructie van een website bij een editie automatiseert. Omdat we verder ook graag specifieke zoekopdrachten aan onze tekst wilden kunnen geven (zoals welke woordsoorten het meest van taal wisselen), besloten we de tekst te coderen in XML, een computertaal waarmee teksten op allerlei manieren gecodeerd en vervolgens doorzoekbaar worden. Deze digitale queeste, gekoppeld aan het editeren van de manuscripten, nam al enige tijd in beslag.

Ondertussen zijn we natuurlijk ook bezig geweest met een aantal casestudies, om te kijken of ons materiaal ons inderdaad meer kan vertellen over tweetaligheid. Het blijkt dat het soort taalwisselingen – of code-switches – dat voorkomt in onze teksten goeddeels overeenkomt met het soort code-switches dat je ziet bij mensen die tegenwoordig twee talen spreken. Dat is taalkundig interessant omdat er wel beweerd wordt dat men tijdens schrijven bewuster met taal bezig is en daardoor op een andere manier van taal zou wisselen. Wat ik tot nu toe het interessantst vind, is om te zien dat de middeleeuwse kopiist misschien een minder sterk onderscheid maakte tussen de verschillende talen die hij gebruikte dan wij zouden doen. De kopiist was in staat om juist de ambiguïteit van sommige woorden te gebruiken om tekst te creëren die soms als het ware tussen twee talen in zweeft. Door met name het gebruik van afkortingen kon hij woorden neutraliseren, zoals daar de afkorting *eps-* is die voor zowel het Latijnse *episcopus* als voor het Ierse *epscop* kon staan. Doordat de afkorting zich in een soort taalkundig niemandsland bevindt, kan de kopiist voor en na de afkorting makkelijker tussen zijn twee talen heen en weer manoeuvreren (Schepper en Stam, nog niet gepubliceerd). Dit fenomeen komt ook in gesproken tweetaligheid voor, waar deze ambigue woorden homofone diamorfen genoemd worden. Daarnaast is het interessant dat bepaalde manuscripten 'tweetaliger' lijken te zijn dan anderen; dat zou kunnen betekenen dat zij gericht waren op een ander lezerspubliek of dat de samenstellers een doel voor ogen hadden waarbij taal een belangrijke rol speelde.

Nu we nog iets minder dan anderhalf jaar te gaan hebben, wordt het tijd voor een analyse van al het materiaal en voor het schrijven en herschrijven van alle hoofdstukken van de twee boeken die hier uiteindelijk uit moeten gaan vloeien. We hopen aan het eind van het project iets te kunnen zeggen over de verhouding tussen geschreven code-switching en gesproken code-switching, over het soort taalwisselingen dat plaatsvindt in ons materiaal en over hoe deze taalwisselingen zich verhouden tot het lezerspubliek dat hieraan werd blootgesteld. Over anderhalf jaar schrijf ik graag een conclusie voor jullie waarin we tot in de puntjes uiteen kunnen zetten hoe Iers en Latijn samenvloeiden in onze teksten. ☙

NIKE STAM

■ 'Medieval Irish Bilingualism' *www.medievalirishbilingualism.eu*
■ T. J. E. de Schepper en N. Stam, 'The influence of visual diamorphs in two medieval Irish corpora' (nog niet gepubliceerd).

Nieuws

■ Datering Oudierse teksten

Professor David Stifter, verbonden aan Maynooth University (Ierland), heeft een subsidie van €1,8 miljoen van de European Research Council (ERC) ontvangen voor zijn project 'Chronologicon Hibernicum – A Probabilistic Chronological Framework for Dating Early Irish Language Developments and Literature' – in het kort: ChronHib.

Het project heeft als doel een grote hoeveelheid middeleeuwse Ierse teksten uit de zevende tot en met tiende eeuw n.Chr. te dateren en tegelijk innovatieve methodes te ontwikkelen die ook voor andere talen toepasbaar zullen zijn. Door naar subtiele taalveranderingen te zoeken en statistische methodes te gebruiken, hoopt Stifter taalvariaties uit de gekozen periode te bloot te leggen. Het uiteindelijke doel is dat deze nieuwe methode van datering door andere onderzoekers, ook buiten het Ierse onderzoeksveld, gebruikt kunnen worden.

❒ *Bron: Maynooth University (11 maart 2015)*

■ IJzertijd tombe in Noord-Frankrijk

In Lavau (Noord-Oost Frankrijk) hebben archeologen van het Institut de Recherches Archéologiques Préventives (INRAP) een tombe uit de vijfde eeuw v.Chr. ontdekt. Het graf werd aangetroffen in een grafheuvel van 40 meter in diameter. Het onderzoeksbureau vermoedt dat het gaat om de begraafplaats van een Keltische prins.

In de tombe werden tot nu toe – de opgraving is nog niet afgerond – onder andere aardewerk, een gouden drinkbeker en een goudzilveren lepel, die vermoedelijk werd gebruikt voor het zeven van wijn, aangetroffen. Ook werd een ijzeren wiel opgegraven, dat vermoedelijk onderdeel was van een strijdwagen waarmee de 'prins' werd begraven. De meest opmerkelijke vondst is die van een bronzen ketel met een diameter van ongeveer een meter. De vier handvaten van de ketel zijn gedecoreerd met bronzen hoofden die vermoedelijk de Griekse riviergod Achelous voorstellen. De rand is versierd met ondere andere acht leeuwenkoppen. De onderzoekers vermoeden dat de ketel van Griekse of Etruskische oorsprong is. Een dergelijke ketel is een prestigieus voorwerp, hetgeen de onderzoekers doet vermoeden dat de persoon die begraven is in het graf van zeer hoge komaf is. In de ketel werd ook een aardewerken oinochoë aangetroffen (een Griekse wijnkan) die gedecoreerd is met de afbeelding van Dionysos (de Griekse god van o.a. wijn).

Volgens de onderzoekers past deze recente vondst aan het einde van de zesde en het begin van de vijfde eeuw v.Chr. Er was toen sprake van groeiende economische activiteit in het westen van de Etruskische en Griekse stadstaten, met name in en rond Marseille. Handelaren zochten naar slaven, metalen en kostbare goederen zoals amber en kwamen zo in contact met de continentale Keltische gemeenschappen, die op hun beurt prachtige voorwerpen verwierven met de handel. Grafgiften zoals de gevonden ketel en drinkbeker die gevonden zijn in Lavau, maar ook eerdere vondsten in Hochdorf (Duitsland) en Bourges (Frankrijk), onderschrijven deze theorie.

Foto's van de vondsten in Lavau zijn te zien op irisharchaeology.ie.

❒ *Bron: Archeologie Online (9 maart 2015) en Irisharchaeology.ie (4 maart 2015) en INRAP.fr (5 maart 2015)*

■ Opleiding Keltisch weer in orde

In *Kelten* nummer 64 (november 2014) hebben wij in deze rubriek aandacht besteed aan de NVAO-beoordeling van de bacheloropleiding Keltische Talen en Cultuur in Utrecht en de verbeteringen die doorgevoerd zijn naar aanleiding van dit rapport. De opleiding kwam in aanmerking voor een versnelde herkeuring, omdat de visitatiecommissie ervan overtuigd was dat de problemen snel verholpen konden worden. Zoals wij u al eerder berichtten had de opleiding al voor de komst van de commissie belangrijke wijzigingen in de werkwijze doorgevoerd, zoals een tweede beoordelaar. De visitatiecommissie heeft nu, na controle van dertien nieuwe werkstukken, geoordeeld dat het niveau nu inderdaad in orde is.

❒ *Bron: dub.uu.nl (3 februari 2015)*

■ Romeins-Pictische schat in Schotland

Archeologen van de Universiteit van Aberdeen en het Nationaal Museum van Schotland (Edinburgh) hebben een schat aan Laatromeins en Pictisch zilver opgegraven in een veld in Aberdeenshire. De Picten waren in deze regio tussen de vijfde en tiende eeuw n.Chr. belangrijke politieke spelers.

De opgraving vond plaats in het kader van het Northern Picts Project van de Universiteit van Aberdeen. Dit project heeft als doel de opkomst en ondergang van de noordelijke Pictische koninkrijken te bestuderen door middel van continue historisch en archeologisch onderzoek. De schat die onlangs is opgegraven bevat meer dan 100 stukken zilver, munten en sierraden.

Volgens dr. Gordon Noble, die het veldonderzoek heeft geleid, is deze vondst onderdeel van een groter Europees fenomeen waarbij men zilveren objecten in stukken hakte en als betaalmiddel gebruikte. Dit gebeurde tegen het einde van de heerschappij van de Romeinen tussen de vierde en zesde eeuw n.Chr. Waardevolle spullen werden vaak begraven om ze veilig te kunnen bewaren, maar niet altijd weer opgegraven. Deze laatste vondst bevatte onder andere munten, delen van Romeinse zilveren vaten en delen van armbanden en broches.

Volgens Noble laten deze en andere bestudeerde schatten zien dat de Picten onderdeel waren van grote machtige koninkrijken. Eerdere vondsten bevatten niet alleen Romeinse voorwerpen, maar ook Ierse, Anglo-Saksische en continentale voorwerpen.

Alle vondsten zijn tot 31 mei te zien in het King's Museum in de Universiteit van Aberdeen. Meer informatie over het Northern Picts Project is te vinden op: *www.abdn.ac.uk/geosciences/departments/archaeology/the-northern-picts-project-259.php*

❒ *Bron: History of the Ancient World (5 december 2014)*

Agenda

■ 29th Irish Conference of Medievalists

1 – 3 juli 2015, Dublin (Ierland)

Op deze conferentie in University College Dublin wordt over meer dan alleen taalkunde gesproken. Ook onderwerpen als archeologie, literatuur en (kunst)geschiedenis komen aan bod. Dit jaar zal dr. Rob Meens van de Universiteit Utrecht de hoofdlezing geven getiteld 'Columbanus and the Practice of Penance in Early Medieval Europe'. Houd voor meer informatie *http://www.irishmedievalists.com/* in de gaten.

■ 22nd International Medieval Congress

6 – 9 juli 2015, Leeds (Engeland)

De grootste conferentie van Europa omtrent onderzoek naar de middeleeuwen wordt georganiseerd door het 'Institute for Medieval Studies' van de Universiteit van Leeds. Er vinden hier niet alleen lezingen plaats maar ook kan men bijvoorbeeld concerten bijwonen of de boekenmarkt bezoeken. Dit jaar is het thema 'Reform and Renewal'. Registratie is mogelijk tot 14 mei via *https://www.leeds.ac.uk/ims/imc/IMC2015/imc2015.html*

■ 15th International Congress of Celtic Studies

13 – 17 juli 2015, Glasgow (Verenigd Koninkrijk)

Van 14 tot en met 17 mei zal het Internationale Congres voor de Keltische Studies plaatsvinden. Dit congres wordt eens in de vier jaar gehouden en geeft deskundigen uit het Keltische vakgebied van over de hele wereld de mogelijkheid om elkaar te ontmoeten en ideeën uit te wisselen. De registratie is inmiddels open: tot 9 mei voor zij die een lezing geven en tot 28 juni voor alle overige congresgangers. Meer informatie zal binnenkort bekend worden gemaakt via *http://www.celticstudiescongress.org/*

■ Monastic Europe Conference 2015: Landscape & Settlement

22 – 25 augustus 2015, Ennis (Ierland)

Het project 'Monastic Europe: Landscape and Settlement' is een gezamenlijk initiatief van het departement kunst- en architectuurgeschiedenis aan Trinity College Dublin, het Discovery Programme en het departement geschiedenis aan de University College Cork. Het bestudeert laatmiddeleeuwse Ierse kloosters in hun Europese context, met de nadruk op onderwerpen als architectuur en lokale interacties.

Van 22 tot en met 25 augustus organiseert het project een internationale conferentie in Ennis, Co. Clare. De locatie is toepasselijk want het landschap kent een rijk aantal middeleeuwse gebouwen van Europese kloosterorden. De conferentie heeft daarom, naast vele lezingen, ook excursies op het programma staan. Voor meer informatie, zie *https://monasticeurope.wordpress.com/monastic-europe-landscape-settlement/*

■ 21st Annual Meeting of the European Association of Archaeologists

2 – 5 september 2015, Glasgow (Verenigd Koninkrijk)

Glasgow is dit jaar een belangrijk middelpunt voor Keltische studies. Behalve het International Congress of Celtic Studies wordt hier ook de jaarlijkse conferentie van de European Association of Archaeologists gehouden. Eén van de zeven hoofdthema's van dit jaar is 'Celtic connections'. Zie de website voor meer informatie: *http://eaaglasgow2015.com* en *http://eaaglasgow2015.com/conference-themes/celtic-connections/*

Mededelingen

■ Vernieuwde website en lancering van *CODECS: Online Database and e-Resources for Celtic Studies*

De website van de Stichting A. G. van Hamel en de digitale projecten die daar zijn gehuisvest, zijn dit jaar in twee afzonderlijke onderdelen gesplitst. De hoofdwebsite, met relevante informatie over en namens de Stichting, is geheel vernieuwd en is te bereiken op *vanhamel.nl* en *vanhamel.nl/stichting*. Hieronder valt ook de activiteitenagenda, die nu kan worden weergegeven als gedetailleerde lijst, kalender en zelfs als geografische kaart. De digitale services die gratis worden aangeboden, waaronder **selgā* en *Tionscadal na Nod*, worden ondergebracht in een nieuw raamwerk waarvan onlangs de 'beta'-versie is gelanceerd op het webdomein van de Stichting. De nieuwe naam is *CODECS: Online Database and e-Resources for Celtic Studies* en het webadres is *vanhamel.nl/codecs*.

■ Samenstelling redactie en oproep

Met ingang van de volgende uitgave van *Kelten* zal de redactie in een andere samenstelling verder werken. Esther Uiterlinden en Janneke Verdijk zullen de redactie van *Kelten* allebei verlaten. Wij willen hen daarom op deze plaats bedanken voor hun inzet, inbreng en enthousiasme de afgelopen jaren.

Vanwege deze recente aderlating is de redactie op zoek naar twee nieuwe redactieleden. Lijkt het je leuk en interessant om artikelen, recensies of verslagen te redigeren die te maken hebben met het Keltische vakgebied; en om naast je studie of werk met Keltisch bezig te zijn of te blijven en zodoende redactie-ervaring op te doen? De redactie van *Kelten* bestaat uit enthousiaste vrijwilligers en we zoeken versterking! Stuur een mailtje naar *redactie@vanhamel.nl* als je interesse hebt en/of meer informatie wilt.

■ Oproep aan Nederlandse keltologen

Elk jaar wordt in het blad *Kelten* een alfabetisch overzicht opgenomen van de publicaties van Nederlandse keltologen die in het voorgaande jaar zijn verschenen. Daarmee hopen we een afspiegeling te kunnen geven van de levendige Nederlandse bijdrage aan de Keltistiek. De overzichten voor de periode 2003–2013 zijn bijgewerkt en kunnen online worden geraadpleegd op de pagina 'Publicatieoverzicht van Nederlandse keltologen' (of 'PONK') via *vanhamel.nl/codecs/PONK*.

Natuurlijk zal het overzicht ook dit jaar niet ontbreken. Wij zouden daarom alle Nederlandse keltologen willen verzoeken om vóór 1 september uw publicaties van 2014 aan ons door te geven via *biblio@vanhamel.nl*. Ook wetenschappelijke publicaties die niet door een keltoloog zijn geschreven, maar wel handelen over een Keltisch onderwerp, worden in het overzicht opgenomen. Als u hiervan de auteur bent of als op u op de hoogte bent van dergelijke publicaties, dan horen wij graag van u.

Het overzicht verschijnt in *Kelten* 68 (november 2015).

■ Van Hamel-nieuwsbrief

Wilt u per e-mail op de hoogte worden gehouden van alle activiteiten (lezingen, colloquium, etcetera) die de Stichting organiseert? Geef u dan nu op voor de Van Hamel-nieuwsbrief. Dit kunt u doen door een e-mail te sturen naar *secretariaat@vanhamel.nl*, met opgave van naam en e-mailadres, en o.v.v. 'Van Hamel-nieuwsbrief'. Ook als u geen begunstiger bent, maar wel graag op de hoogte wenst te blijven, kunt u zich hiervoor opgeven. Aanmelding voor de nieuwsbrief is uiteraard kosteloos.

■ Kopij

Het blad *Kelten* is afhankelijk van de inzet van diegenen die zich bezighouden met de Keltische talen en cultuur. Iedereen die een bijdrage wil leveren in de vorm van een artikel, een recensie of een verslag van activiteiten op het gebied van de Keltische talen en cultuur, wordt daarom van harte uitgenodigd dit te doen! Het maakt daarbij niet uit of u bijvoorbeeld student of oud-student bent, reeds actief als keltoloog of bezig met gerelateerd onderzoek. Ook als er items voor de nieuwspagina of de agenda zijn, of als u iets wilt schrijven over een favoriete persoon, plaats of voorwerp uit de Keltische wereld, dan vernemen wij dat graag op onderstaand adres. De redactie hanteert enkele auteursrichtlijnen die zijn te raadplegen op *www.vanhamel.nl*, of anders op te vragen bij *redactie@vanhamel.nl*. Bijdragen kunt u als bijlage via e-mail opsturen naar *redactie@vanhamel.nl*. Kopij voor *Kelten* 68 (november 2015) moet vóór 1 september bij de redactie binnen zijn.

KELTISCH COLLOQUIUM

EDITIE 2015

DE EDITIE VAN DIT JAAR VOND PLAATS OP

9 mei 2015

op Folkertsstraat 6 te ARKEL

DANK

aan de sprekers (Aaron Griffith, Elliott Lash, Esther Le Mair, Sasja van der Vaart en Paula van der Maas), de eigenares van de locatie (Corine Streefkerk) en natuurlijk aan alle bezoekers voor het mede mogelijk maken van een uiterst geslaagde lezingendag!

Stichting A. G. van Hamel voor Keltische Studies

www.vanhamel.nl
www.facebook.com/agvanhamel